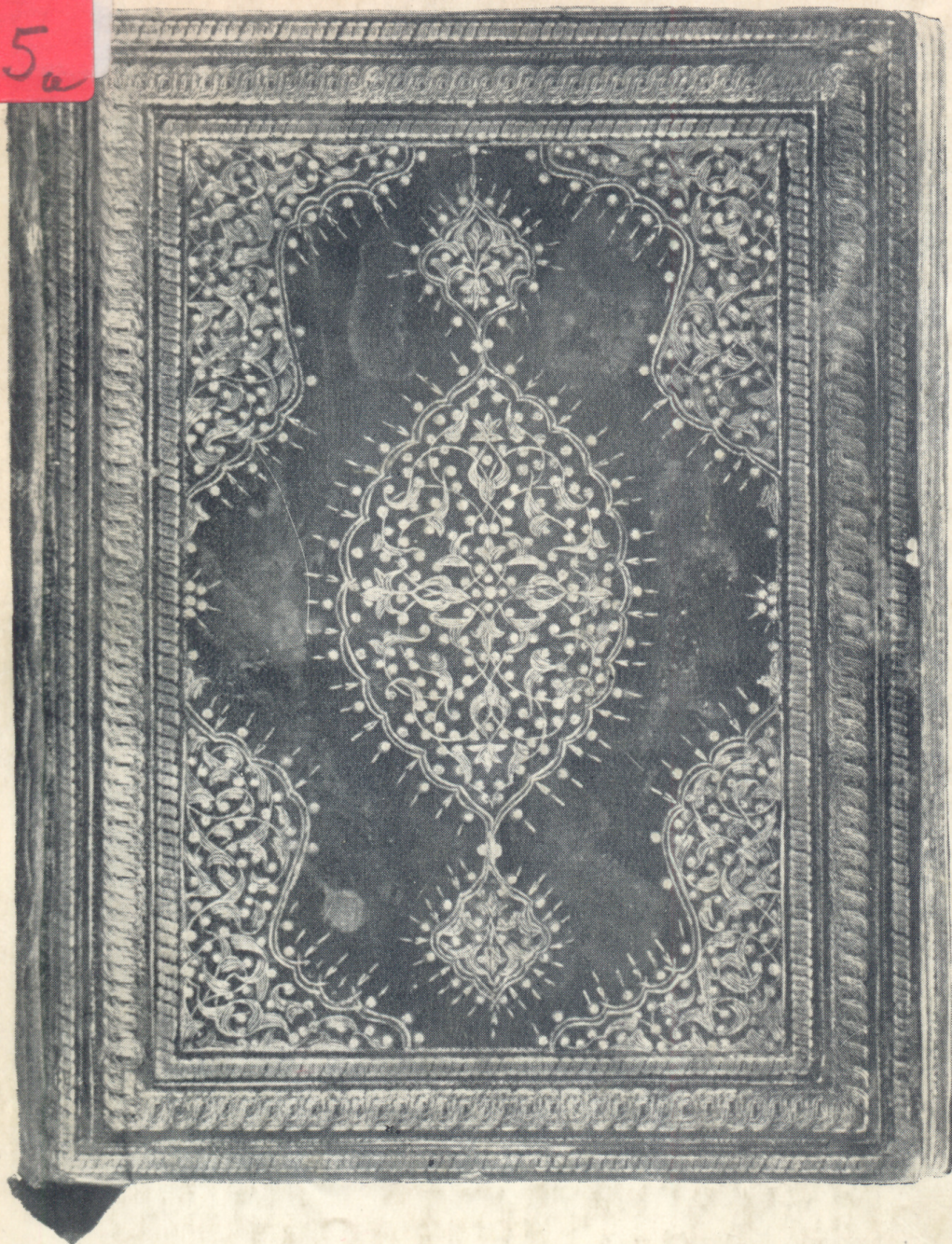

VIB 5a

ИСЛАМСКИ РУКОПИСИ

МУЗЕЈ ПРИМЕЊЕНЕ УМЕТНОСТИ

МУЗЕЈ ПРИМЕЊЕНЕ УМЕТНОСТИ

ЗАГОРКА ЈАНЦ

ИСЛАМСКИ РУКОПИСИ
ИЗ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ КОЛЕКЦИЈА

БЕОГРАД
1956

MUSÉE DES ARTS DÉCORATIFS

МУЗЕЈ ПРИМЕРНЕ УМЕТНОСТИ
БИБЛИОТЕКА
Бр. инв. 12871

ZAGORKA JANC

LES MANUSCRITS ISLAMIQUES
DANS LES COLLECTIONS YOUGOSLAVE

BEOGRAD
1956

ИСЛАМСКИ РУКОПИСИ ИЗ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ КОЛЕКЦИЈА

Први исламски рукописи у југословенским земљама јављају се почетком XV века, кад Турци почињу да насељавају наше крајеве и да у њима учвршћују своју власт. Отада се исламска култура негује међу досељеним и исламизираним домаћим становништвом и постепено се проширује на сва југословенска подручја под турском влашћу.

За период после успостављања турске управе у нашим областима карактеристичан је пораст градског становништва. Раније значајна и велика места напуштена од домородаца запуштају се и подижу се нова насеља у којима се граде куће, дућани, безистени, мостови, џамије, медресе, књижнице и водоводи¹. Све је ово условило да се оријентална култура и просвећеност брзо шири и поред тога што се развија у средњовековној хришћанској атмосфери која је владала на Балкану. Као резултат ових нових културних стремљења долази до прилива великог броја оријенталних рукописа, хетерогених по садржају и по пореклу.

I.

Култ који је у исламском свету негован према књизи, допуњен широким културним интересом, створио је услове за богату и разноврсну просветну делатност. Насупрот хришћанском становништву, код кога је до XVI века писменост везана углавном за црквене² и више феудалне кругове, код муслиманског живља се проширује и на грађанство. Преписивањем књига, историографијом, поезијом, баве се људи из свих слојева. Учење арапског и персиског језика било је саставни део васпитања сваког просвећенијег муслимана. Образовани људи су врло цењени. Приликом прослава, свечаности и сличних јав-

¹ Хамдија Крешевљаковић, Градска привреда и еснафи у Босни и Херцеговини (од 1463 до 1851 год.) — Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине Сарајево 1949, I 169

² У XIII и XIV веку парохиски свештеници су скоро једини писмени људи у градовима и селима. Њихов углед је порастао када је у државној административној пракси заведен посмени поступак (Р. Грујић, Средњовековно парохиско свештенство, Скопље 1923, 3). Изузетак чине сликари фресака који су имали опште образовање неуобичајено за оно време; они су се често бавили резањем у дрвету и сл. (Св. Радојчић, Старе српске минијатуре, Београд 1950,8). Често су били писмени и златари, који некад потписују своје радове и режу у металу читаве текстове (песме, молитве и сл.) и по свој прилици и трговци. Обично се сматра да су манастири били „расадници културе“ и да су монаси ширили писменост. Међутим, за монахе чак није ни било обавезно да знају читати и писати (Типик Хиландарски, Споменик XXXI, 59,63).

них церемонија, они су у поворци имали почасно место; ишли су одмах иза кадија. Овај је ред утврђен и записан у сиђил у вези с једним спором у Сарајеву од 3 јуна 1632 год.³

Евлија Челебија каже да је Ужице имало доста књижевника и „учених људи“⁴, а за Сарајево да је имало много мудериса (професора)⁵. Исхакбегова медреса у Скопљу вековима је бројана у најбоље медресе у „Румелији“, а мудерис и који су у њој предавали били су познати научници у исламском свету⁶. У Сарајеву је мудерис био истовремено кадија и мула⁷. У Хусревбеговој медреси у Сарајеву, основаној 943 год. (1536) предавало се по истом систему као и у другим великим исламским градовима у свету⁸.

Велики број школа (основних-мектеба) за учење Корана, за проучавање верске традиције и медреса (у којима се стицало средње и високо образовање) отворен је по свим већим местима. Из турских докумената, најчешће из вакуфнама појединих медреса добијамо доста исцрпну слику како су оне биле организоване. Знамо да су најчешће имале карактер интерната у коме су становали и професори и ђаци. Из вакуфнама Алаџе џамије у Скопју (1445 год.), задужбине Исхакбега (првог војног заповедника Скопља) видимо да је његова медреса давала стан и храну бесплатно и професорима и ђацима. Плате које су им даване изгледале су овако: професори као награду за предавања примали су 12 драма, а ђаци који станују у медреси по 8 драма дневно¹⁰. У вакуфнама Исхакбегове медресе такође у Скопљу (1569 г.) забележено је да је Исхакбег на своме имању подигао медресу за „људе од науке“ и да је она имала 10 соба (хуџера)¹¹. Из прихода ове вакуфије плаћа се мудерису за предавања сваки дан по 20 аспри, а ђацима 10 аспри дневно. Интересантно је да Исабег захтева да се у његовој медреси не предају астрономија (Илм-и Нејат), ни природне науке (Илм-и - Никјемет) и да мудерис може бити онај који то жели а има способности и потребнога знања. Најзад, он одређује да у његову медресу не може бити нико за мудериса постављен од виших власти. Ако би се то десило, томе би била ускрачена плата од 20 аспри дневно из прихода вакуфије¹². У вакуфнама Мемишахове медресе у

³ Х. Крешевљаковић, *op. cit.* 204

⁴ Евлија Челебија, О српским земљама у XVII веку — Споменик ХГП, 19

⁵ Евлија Челебија, Путопис, одломци о југословенским земљама, превод, увод и коментар од д-ра Хазима Шабановића, Сарајево 1954, 121

⁶ Глиша Елезовић, Турски споменици у Скопљу — Гласник скопског Научног друштва I, 1952, 151

⁷ За овај податак захваљујем д-ру Хазиму Шабановићу, научном сараднику Оријенталног института у Сарајеву.

⁸ Диздар М. Емин, Гази Хусревбегова медреса — Споменица Хусревбегове четиристогодишњице, Сарајево 1932, 52

¹⁰ Глиша Елезовић, *op. cit.* 155; исти, Турски споменици I, Београд, 1950, 20

¹¹ Гл. Елезовић, Турски споменици у Скопљу — Гласник скопског Научног друштва II, 1926, 339

¹² *Ibid.* 420; исти, Турски споменици I, 118

Фочи из 1569 год. налазимо податке да је ова медреса имала 5 соба у којима станују ученици. Мудерис који је у медреси предавао основне и помоћне предмете добијао је дневно по 30 дирхема, а ђаци као помоћ за издржавање по 2 дирхема¹³. Многи путописци који путују по Балкану током XVI и XVII века доносе понеку вест о турским школама и допуњују слику коју о њима имамо на основу турских извора¹⁴. S. Gerlah помиње турску школу у Јагодини, у којој нема клупа него деца седе на поду¹⁵. D-r Braun доноси вест да је у Београду видео ђака медресе одевеног у зелено одело са четвртастим турбаном — да би се распознавао од других¹⁶. Француски посланик des Hayes, који путује по Балкану 1621 год., бележи да је Фоча имала више Турака него хришћана, јер „l'Université, que est en ce lieu y attire un grand nombre de Softas on Escoliers qui y viennent estudier“¹⁷. Евлија Челебија (XVII в.) у опису Београда бележи да је ту било 8 медреса и 270 основних школа (мектеба)¹⁸.

И поред тога што су ове школе имале верски карактер, њихов програм је широко обухватао науку и културу коју је у оно време пружао Оријент. Изучавање верских догми с филозофским тумачењем чинило је основицу овога наставног програма. Међутим, изучавање језика, књижевности, граматике, синтаксе, реторике, правних наука, историје и обучавање у вештинама калиграфског писања указује на велику ширину те наставе и у крајњој линији на њен световни карактер¹⁹.

Турска просветна политика на Балкану давала је потстрека за набавку, чување и жив промет исламским рукописима у овим крајевима. Књига и писаћи прибор су били важни увозни артикли²⁰. Трговци с Истока су доносили књиге и продавали их по нашим градовима. Један податак из Дубровачког архива упућује на чињеницу да су Турци пљачкајући наше крајеве узимали и хришћанске књиге с намером да их после препродају хришћанима. Дубровачки трговци су се често налазили, у време ратних операција, око турских

¹³ Алија Бејтић, Повјест и умјетност Фоче на Дрини — Наше старине III, Сарајево 1956, 65

¹⁴ S. Gerlah (П. Матковић, Путовања по Балканском Полутоку XVI века — Рад Југословенске академије CXVI, 1894; Е. Ćelebija, Cijahatnamesi, VI, Istanbul 1896—1900; Ст. Новаковић, Белешке Др. Брауна из српских земаља од године 1669 — Споменик IX, 1891

¹⁵ Gerlah, op. cit. 52

¹⁶ Ст. Новаковић, op. cit. 36

¹⁷ J. H. Томић, Опис путовања преко Балканског полуострва француског посланика des Hayes-a — Споменик СКА XXXII, Београд 1900, 93

¹⁸ Евлија Челебија, Путопис, одломци о југословенским земљама, Сарајево 1954, 97

¹⁹ У Средњевековној Србији школе као организоване просветне институције не помињу се све до XVIII века. Читање и писање се скоро искључиво учило у владичанским дворovima и кућама свештеника. То су биле школе из којих су изишли наши први културни радници. (Р. Грујић, op. cit. 2). По манастирима није било школа, и поред тога што се њима придаје велика културно-просветна улога. Постојала је чак изричита забрана држања деце и „голобрадих младића“ у манастирима због појаве разних сексуалних перверзија. (Р. Грујић Школе и манастири и ср. вековној Србији, Гласник скопског Научног друштва III, Скопље 1928, 46). За време Турака било је случајева да је понеки писмени монах узео у манастир неколико деце да га слушају, а он да их научи писати и читати, али су се и тада црквене власти бориле против тога (ibid. 46). Од XV века спомињу се парохиске школе

логора и од Турака откупљивали предмете уз ратног плена, па тако и књиге²¹. Многи записи на ћирилским књигама говоре о откупљивању наших књига од Турака. На једном штампаном јеванђељу у манастиру Есфитмену у Светој Гори забележено је да је откупљено 1547 год. од „Бајрам Кадије и од баше“²². У рукопису Народне библиотеке у Београду бр. 403 који је пропао 1941 год. било је забележено да је неки Константин купио часловац од Турака 174 год. за један талир²³. На једном јеванђељу приложеном манастиру Гомионици 1722 год. забележено је да је „искупљено из агаренских руку“²⁴. Турци су често пленили књиге из манастирских библиотека, те су их калуђери после откупљивали²⁵.

Утицај турске културе, обичаја, начина становања и одевања показао је већ од почетка велику експанзивну моћ и брзо је потиснуо утицај Византије и Дубровника. Турци су доводили занатлије из разних крајева османлиског царства који су доносили своје алате. Тако су домаће занатлије биле приморане да и своју производњу прилагоде новонасталим потребама²⁶.

Исламска књига и њена доступност свим друштвеним слојевима, њена циркулација као и друге робе коју доносе трговци, условила је стварање извесних схватања, појмова, обичаја и институција, дотада страних највећем делу хришћанског православног становништва у нашим крајевима²⁷. Књига је постала предмет који се цени, могућност њене набавке је све већа, што је условило и стварање приватних и јавних библиотека код муслиманског дела становништва,

II.

Најстарије исламске приватне и јавне библиотеке у нашој земљи јављају се средином XV века.

Код сакупљања рукописа није се руководило само богатством

у којима је спреман свештенички подмладак. У овим школама се учило читање богослужбених књига, писање, прављење мастила и боја за минијатуре и остали сликарски украс у рукописима, прављење пергаментa и сл. (Р. Грујић, Српско средњовековно парохиско свештенство 23). Павле Поповић у предговору Старих српских биографија (СКЗ, бр. 265, Београд 936) претпоставља да је Константин Филозоф држао посебну школу у којој је децу учио писмености. Ову претпоставку чини вероватном и Константиново дело о правопису, где опширно говори о томе како децу треба учити писању и читању. (Б. Даничић, Старине I, Загреб, 1—43)

²⁰ Х. Крешевљаковић, *op. cit.* 170

²¹ Иван Божић, Дубровник и Турска у XIV и VX веку, Београд 1952 386. Аутор наводи податак из Дубровачког архива (див. нотариа LV, 12) да је Радоња „Србин“ дубровачки становник, продао франевцу Андрији Ристићу за 26 дуката једну библију, Bonaventurine dekretaliје у два тома и један том Laktancijevih списа уз изјаву да их је купио за исти нодац од јаничара у Јајцу.

²² Љуба Стојановић, Записи и натписи, I, 173, бр. 536

²³ *Ibid.* II, 136, бр. 2839

²⁴ *Ibid.* II, 59, бр. 2406

²⁵ Ст. Станојевић, Књиге у старим српским записима — Летопис Матице српске, 1905, V, 90

²⁶ Х. Крешевљаковић, *op. cit.* 171

²⁷ У Дубровачком архиву сачувани су подаци о књигама наших владара и феудалаца. У

сликаног украса или повеза. Овде је у први план долазило име аутора и садржај дела. Пишчев аутограф или препис по оригиналу било је оно што је одлучивало при одабирању књига.

Један од најранијих података о исламским библиотекама у нашој земљи налазимо у статуту вакуфнаме Алаџе џамије у Скопљу, задужбине Исхакбегове, 9 фебруара 1445 год. Ту су пописане 23 књиге из његовог приватног поседа које је завештао својој задужбини²⁸. За сваки примерак је забележен наслов дела и име аутора. У основном писму вакуфнаме медресе и „странопријемнице“, задужбоне Исабега, сина Исхакбегова у Скопљу од 10 августа 1469 год налази се један много детаљнији попис књига²⁹. Овде видимо да је Исабег све своје књиге „које су умесне по схватању имама“ поклонио својој медреси. Дакле, код пријема завештаних књига постојала је извесна „цензура“ и дародавац је био обавезан да поштује „закон“, у овом случају схватање имама, које књиге могу доћи у обзир за библиотеку једне медресе, макар то била и институција коју је он основао. Колико је морао бити разноврстан садржај те приватне библиотеке Исхакбегове, када у ових 280 одабраних књига долазе дела следећих области: коментари Корана, правилно читање (рецитовање) Корана, књиге о хадисама, право и методика правне примене, исламско канонско право уопште, зборници правних прописа³¹, схоластичко богословије, реторика, стилистика, филозофија, логика, у арапској филозофији, синтакса, граматика, лексикографска дела, дела из поезије³² и дела из медицине³³. У поменутом попису књиге су подељене по садржају и за сваки примерак се наводи наслов дела, име аутора, број томова и сликани украс.

Ако исламску књигу у погледу садржајне разноврсности упоредимо с ћирилским књигама које су биле у употреби у културнијим хришћанским круговима у нашим крајевима, видећемо ту упадљиву разлику. Очуване манастирске ризнице и библиотеке, као и уски репертоар књига које су излазиле из старих српских штампарија, говоре о извесној једностраности ћирилских књига. У једном запису из

покладу жупана Десе од јула 1201 год. поред четири окована јеванђеља помиње се „item res in fraskripte extra capselas: videlicet libri viginti duo . . .“ (Т. Смичиклас, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Загреб 1908, стр. 390). Војвода Сандаљ Хранић дао је на чување Дубровачкој општини 15 III 1411 год. поред осталог и „две шкатуле с књигама и повељама“ (К. Јиричек, *Споменик САН XI*, бр. 49). Зна се да је Стеван Лазаревић имао своју библиотеку, за коју је био поручио превод Зонариног „Паралипомена“ и Зигабеновог „Паноплија“. Такође је наручио превод грчке синтаксе (Павле Поповић, *op. cit.*). Патријарх Пајсије је био библиофил, али сви ови и други примери не прелазе сталешке границе високих феудалаца и црквеног клира. Досад није познато да је пронађен податак раније од XVIII века, о личностима ван овога круга, које би имале своје библиотеке.

²⁸ Глиша Елезовић, *Турски споменици I*, 18—19 бр. 6

²⁹ *ibid.* 98—107, бр. 24

³¹ Једна књига из ове библиотеке, *Fetava-i-Kazi-Nan*, налазила се до овог рата у Исабеговој медреси у Скопљу (Гл. Елезовић, *Турски споменици I*, 104). Међутим, данас се о овој књизи ништа не зна.

³² Међу осталим делима, дело највећег исламског мистичног песника *Celal ed-din-a Rumi* (Елезовић, *op. cit.* 106)

³³ Најпознатије дело о оновременој медицини (Елезовић, *op. cit.* 106)

XIV века помиње се да је свештеник који се поставља у парохију морао имати следеће књиге за поуку себи и народу: апостол, јеванђеље, литургију, триод, номоканон, псалир и „господским празником службу и чтење на поученије људем“³⁴. Први београдски штампар Трајан Гундулић оставио је после своје смрти (друга половина XVI века) у своме стану и пословним просторијама у Београду 121 књигу и све су оне спадале у најужи оквир црквене богослужбене литературе³⁵. Осим богослужбених књига у манастирским библиотекама могле су се наћи и биографије, житија и беседе светих отаца, црквена поезија, хагиографије, путописи, сликарски приручници (доста ретко) и романи о Александру Великом (Александрида), о Тристану, Ланселоту и приче о Индији). С малим отступњима, ово је било све што је значило писану реч намењену православном хришћанском живљу у нашим крајевима од XII до XVII века. Изузетак чини дело константина Филозоф о правопису и у њему поглавље о учењу деце и један мањи географски спис који је написао Макарије, главни фактор штампарије Црнојевића, као игуман хиландарски (1526 — 1528 год.)³⁶.

Ово на неки начин даје слику културних интереса „читалачке публике“ за чије су потребе ове књиге писане или штампане Уствари, нема помена о читалачкој публици у данашњем значењу. Проблем је био снабдети све цркве и манастире најпотребнијим књигама за одржавање службе и ту се затварао круг у коме је ова књига живела. Међутим, исламски рукопис, садржајно много разноврснији и богатији, нашао је пут до просечног грађанина, трговца и занатлије у турском царству.

Осим поменутих пописа исламских књига у нашој земљи има још много сличних необјављених података о књигама и библиотекама у југословенским архивама (Дубровачки архив, Хусревбегова библиотека, Задарски архив и Државни архив у Скопљу и др.). Податке о библиотекама, тј. пописима књига, налазимо и у сицилима (протоколи шеријатског суда). Ови су спискови најчешће састављани приликом процена и пописа имовине у вези с оставинским поступком после смрти власника. Том приликом су најпре пописиване књиге као највреднији објекат. Овакав један инвентар целокупне имовине Смаилбега Џенетића сачуван је из 1772 год. Овде је на првом месту

³⁴ То „чтеније за поученије људем“ називано је и „чатовницом“. Уствари, то је нека врста физиолога, тј. збирке апокрифа, преводи светих отаца у виду источњачких басни, из којих је издвојен а поука у хришћанском духу. Ту је било прича које су биле блиске народној фантазији, али нису биле у складу с православном догматиком. Из ових књига је народу недељом у цркви читано и тумачено и поред тога што је црквено законодавство било против оваквих проповеди (Р. Грујић, Средњевијековно српско парохиско свештенство, 24)

³⁵ Франо Костренчић, Инвентар првог београдског тискара, Трајана Гундулића, Анали историског института Југословенске академије знаности и умјетности у Дубровнику, Дубровник 1952, 200

³⁶ Кад буду објављени резултати најновијих испитивања у Хиландару, који има најбогатију манастирску библиотеку и кад буду прегледани сви наши рукописи у совјетским збиркама, можда ће се овај списак моћи проширити.

пописано 95 рукописа који су процењени сваки појединачно Целокупна њихова вредност је износила 41.154 акчи³⁷.

Скоро свака просвећенија беговска, трговачка или занатлиска породица имала је у својој кући изванредан број рукописа. Баш ове књиге из приватног поседа чине један део фондова постојећих југословенских библиотека и архива.

За смештај књига које су имале да служе, мање-више, јавним потребама подизане су посебне зграде. Поред Хусревбегове џамије у Сарајеву саграђена је зграда 7 метара дужине и 5 метара ширине, која је служила као књижница (кутубхана)³⁸. Abdulah Kentemirija, Сарајевски мудерис и секретар шеријатског суда, саградио је у Сарајеву 1774 год. библиотеку и поклонио јој је све своје књиге, које је већином сам писао³⁹. Крај цареве џамије, такође у Сарајеву, Осман Шухди Бјелопољац подигао је 1752 год. библиотеку и поклонио јој 280 драгоцених рукописа⁴⁰. На његовим књигама је ударен печат с текстом: „Овај примерак је увакуфио Осман Шухди од хаџегана, царског дивана у Сарајеву, под увијетом да се из ње не износи ни корака, ни педља⁴¹.

Библиотеке су осниване при џамијама, медресама и текијама. Може се претпоставити да је у исламским библиотекама било књижничара, али се овим посебно нико није бавио, те подаци нису уопште објављени. Први објављени писмени податак о књижничарима који су на неки начин доказ јавног карактера библиотеке налазимо у једном документу Шеријатског Суда у Сарајеву из XVIII века, у коме се помиње књижничар (Махмуд) који је за свој посао добијао и плату. Даље се каже да после његове смрти овај чин с платом припада његовој мушкој деци⁴². Овај податак наводи на помисао да је звање књижничара било везано с извесном почашћу и да је било наследно.

III

Као посебно поштовани објекат, књига је у муслиманској кући заузимала значајно место. Власник је често на њу ударао свој печат (мухур) с именом, који је био израђен у ахату или неком другом полудрагом камену. Ови печати, често врло лепо ликовно решени били су или углављени у фиксну или покретну сребрну дршчицу или укомпоновани у прстен. Осим печата као знака власништва

³⁷ X. Крешевљаковић Џенетићи, Прилог проучавању феудализма у Босни и Херцеговини — Научно друштво НР БИХ, књига I, Сарајево 1954, 34

³⁸ Ђиро Трухелка, Гази Хусревбег, његов живот и његово доба — Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, XXIV, 1912, 91—234

³⁹ Диздар М. Емин, *op. cit.* 75

⁴⁰ Љубица Младеновић, Сарајево у доба турског феудализма, Сарајево 1954, 79

⁴¹ Диздар М. Емин, *op. cit.* 75

⁴² Sejfudin Fezija Kemura, Јавне муслиманске грађевине у Сарајеву — Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, XX, 1908, 475—512

II
сопственик је често бележио на слободним странама књиге примедбе у вези с њеном набавком, ранијим власником и слично. Ови записи су некад историски извори првог реда, особито ако се односе на неке сувремене догађаје или податке о преписивачу.

У муслиманској кући књига је чувана на полицама (рафицама) које су понекад биле дуж сва четири зида собе. У Реџепашиној кули у Залом-Паланци била је једна соба пуна „читапа“ (књига) који су стојали на полицама постављеним у три реда⁴³. Ове су полице често биле украшене резбаријама или инкрустацијом седефа и кости. Књиге су такође држане у малим орманчићима који су били постављени у углове (ћошетњаци) и најзад у сандуцима (скрињама) који су као и они у којима је држано одело, а које су имале функцију данашњег ормана.

Коран је имао изузетно место као основна књига исламске религије. И џамији је он постављан на рахле, прекриван свиленом марамом или везом. Некад се стављао у посебну кутију за Коран или на поменут сталак (рахле) који је по својој конструкцији сличан тзв. столицама за преклоп (*sella plicatilis*). Ови сталци су такође украшавани инкрустацијом седефа и кости. У џамији и у кући за читање Корана употребљавана је и ниска клупица — пештахта — која човеку који клечи и клања допире до појаса. Пештахте су најчешће рађене сасвим једноставно и без украса. Ако је Коран ношен ван куће, он је обично стављан у кожну или везену кесу. Кожне кесе су израђивали сарачи, а везене су вероватно производ домаће радиности. Осим Корана, на пут и у рат је ношена и књижица Енам⁴⁴, која је по свом формату спретна и мобилна. Енам је најчешће ношен у енамлуку, металној кутији с поклопцем са стране. Енамлуци су обично рађени техником искуцавања и ливења, а као украс на њима налазимо чемпресе, лозице и архитектуру џамије. Енамлук с две стране има округле или четвртасте карике с причвршћеним ланцем или кожним ременом.

После смрти власника, књиге је наслеђивала породица и често их завештавала некој установи или их продавала на јавној лицитацији. Јавне лицитације, на којима су књиге најчешће продаване, одржаване су испред џамија. На једном рукопису у збирци Музеја примењене уметности у Београду (Инв. бр. 782) забележено је да је књига купљена из оставине Мехедеда Меми бегзаде пред малом џамијом у Приштини⁴⁵.

Књиге су се могле поручити и код калиграфи (хатата-преписивача) чија се делатност развијала у нашим крајевима од XV до XIX века, тј. док нису преовладале штампане књиге. Овај је занат био

⁴³ Сафетбег Башагић, Попис оријенталних рукописа моје библиотеке — Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 1916, I—II, 207

⁴⁴ Енам је нека врста молитвеника у коме се на прво место ставља сура која говори о јединству бога и милости његовој.

⁴⁵ Загорка Јанц, Илуминирани турски рукописи у Музеју примењене уметности у Београду — Зборник Музеја примењене уметности, I, Београд 1955, 103

везан за све наше области у којима су становали муслимани. Калиграфи су имали своје дућане (атељеа) у чаршији и у њима су се могли поручити преписи разних књига, затим молбе, жалбе, тефтери, уговори и сл. Ови су дућани одговарали данашњим адвокатским канцеларијама. Преписивањем се нису бавила само свештена лица, као што је то најчешће био случај код преписивања ћирилских књига, него су се тим послом бавили узгред и књижевници, научници, војници и занатлије. У Хусревбеговој библиотеци у Сарајеву чува се препис једног правног дела (El-Vikaye), које је настало по порудбини фочанског мудериса Шабана 1588 год. На крају рукописа забележена су имена и занимања свих преписивача (22) који су у овом раду учествовали. Поред хатиба, имама и мујезина помиње се и војник („el-džundi“) Селим Челебија⁴⁶. Један Tefsir од знаменитог коментатор Бејзавије, који се сад налази у приватном поседу (у породици Цемала Спаха) преписао је казанџија Ахмед из Сарајева 1735 год. сл. 1. Овај податак није интересантан само због тога што је у питању преписивач занатлија, него и због што указује на његову културу и познавање онога што вреди преписати⁴⁷. У Босни се калиграфски занат развијао у оквиру еснафске организације.

IV

Од многих врста декоративног оријенталног писма, у исламским рукописима југословенских колекција најчешће налазимо несхи, несхталик и талик. Неки калиграфи су се били специјализовали за одређене врсте писма.

Мастило је било црно, црвено и некад плаво. Црним мастилом је обично писан основни текст, док су црвеним мастилом исписиване важније реченице. Ако је у рукопису доношен упоредо арапски и турски или арапски и персиски текст, онда је оригинални текст писан црним а превод црвеним мастилом, или обратно, као што је то често случај у збиркама Хадиса. У изузетним случајевима текст је исписиван плавом, жутом и белом темпером, најчешће на златној подлози (Koran, Eman, Delail al-Hajrat). У једном рукопису у Музеју примењене уметности (Инв. бр. 584) један део текста је писан сребром на пурпурној подлози⁴⁸.

Текст је писан у једној или две колоне, а код неких рукописа и три до четири. Код свечанијих рукописа религиозне садржине или значајних историских епова („Sahnama“) колона текста има оквир који се састоји од једне или две узане златне или сребрне траке и неколико танких црта изведених црвеним, плавим, зеленим или црним мастилом. Оквир је извођен пером или неким другим оштрим пред-

⁴⁶ Алија Бејтић, *op. cit.* 63

⁴⁷ Хамдија Крешевљаковић, *Еснафи и обрти у Босни и Херцеговини, 1463—1878 год.* — Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена, књига XXX, св. I, Загреб 1935, 119

⁴⁸ З. Јанц, *op. cit.* 115, бр. 6.

метом који је и поред највеће пажње на хартији изазивао оштећења механичке природе. Овако оштећена места нагризала је касније извесна хемиска супстанца у лепку који је служио као подлога злату или сребру (светлозелене боје). Хартија која је била изложена оваквом механичком и хемиском дејству изгледа на овим местима као пресечена.

Преписивач је одређујући величину колоне остављао доста широку маргину. Био је уобичајен велики број записа на маргинама⁴⁹. Куриозитет у овом погледу претставља рукопис бр. 85 из Хусрев-бегове библиотеке у Сарајеву, чија је колона текста писана у облику полукруга.

Хартија на којој су писани оријентални рукописи из југословенских колекција била је бела и жућкаста, а у изузетним случајевима светлоплава, оранжаста, ружичаста и пурпурна. Често је у једном рукопису употребљена хартија у неколико боја. По квалитету, ова се хартија знатно разликује од хартије на којој су писани ћирилски рукописи. Она је нешто тања, глатка и свиленаста, што долази од начина на који је глачана и припремана за писање и сликање.

По неким подацима Турци су већ у раном Средњем веку производили хартију у тзв. Kigit-Haneh код Цариграда⁵⁰. Pierre Belon du Mans доноси вест да Турци у XVI веку нису производили хартију него су је увозили из Италије и после прерађивали за своје потребе⁵¹. Евлија Челебија у првој књизи своје *Seyahatnameh* бележи да су трговци хартије на прослави Мехмеда III (лето 1852 год.) у Цариграду носили на теглећој стоци дућане украшене хартијом из Босне и Венеције⁵². Да ли је Евлијина машта превидела извесне чињенице, па је хартију, која је можда преко Балкана увожена из Италије, назвао хартијом из Босне, тешко је сад утврдити. Зна се да су у Словенији у XVI и XVII веку радили млинови који су производили хартију⁵³. Можда су овакви млинови радили и у Босни, али је тај проблем засад потпуно неосветљен.

Хартија исламских рукописа из југословенских колекција је оријенталног и европског порекла. Према испитивањима Д-ра Александра Хоровица, хартија рађена на Оријенту није обележавана воденим знацима^{53-а}. На овој хартији је писана већина рукописа насталих пре XVI века и неки каснији рукопис увезен са Истока. Ова хартија,

⁴⁹ Занимљиво је да се овај обичај задржао и касније у штампаним турским књигама; у Музеју примењене уметности у Београду под инв. бр. 592 заведен је примерак штампане арапске синтаксе записа на маргинама (штампаним)

⁵⁰ Hammer-Purgstall, *Constatitnopolis und der Bosphoros*, II, Post. 1822, 40; Giambatista Toderini, *Litteratura turchesca*, Venezia 1887, III, 206

⁵¹ Pierre Belon du Mans, *Чес Observations de plusieurs singularités*, Paris 1555, 73-b. На овај податак је указао и Franc Babinger у делу „*Appunti sulle cartiere e sull' importationedi carta nell' Imperio Ottomano specialmente da Venezia*”, Roma 1911

⁵² Evlija Čelebija, *Fiyahatnamesi*, I, 607, превод д-ра Хазима Шабановића

⁵³ Млинови за хартију су у Словенији радили у местима Горња Хрушица, XVI век, Љубљани и Вишави 1669 год. (Д-р В. Новак, *Латинска палеографија*, Београд 1952, 72

^{53-а} Према усменом саопштењу д-ра Александра Хоровица.

за коју можемо претпоставити да је европске продукције и свакако италијанског порекла, тешко је утврдити тачно време, место и фабрику која ју је производила. Ниједан водени знак који наилазимо на овој хартији није регистрован у приручницима Briquet-а и Лихачева, а новија литература из ове области није нам била приступачна. Водени знак три полумесеца обележава хартију коју Италија производи за потребе турског царства и то би био једини поуздани податак. Интересантно је да овај исти знак налазимо и на хартији ћирилских рукописа у ризници манастира Савине код Херцегновог (Типик бр. 136 — 103).

Према подацима које даје Franc Babinger у својој интересантној студији о извозу хартије из Италије у Отоманско царство^{53-b}, хартија са воденим знаком три полумесеца, полумесеца у комбинацији са звездама и круном, произвођена је у Италији за извоз у левантске луке.

Формат исламских рукописа углавном се ограничава на мање фолијанте, што је било условљено и њиховом практичном наменом.

Осим облика кодекса, исламски рукописи у југословенским колекцијама сачувани су још и у облику свитка или ротулуса (хатишерифи, фермани, берати и сл.) и најзад у облику левхи (табле с крупно исписаним Мухамедовим изрекама или неким другим сентенцијама о животу и филозофији).

У оријенталној збирци југословенске академији знаности и уметности у Загребу сачуван је један дрвени триптих, рустичне израде, с чије унутрашње стране каширана хартија с текстом о Мухамедовим особинама и епитетима. Текст је писан смеђим мастилом (несхи) и укомпонован је у извештан архитектонски оквир, подешен према облику триптиха, каталог бр. 43. Овај је триптих доста усамљен пример европског и хришћанског утицаја на муслиманско или домородно исламизирано становништво у нашим крајевима.

V.

Сликани украс и илустрација значајни су елементи исламских рукописа. Гледан у целини, сликани украс исламских рукописа у југословенским колекцијама не говори о великом богатству и разноврсности орнаменталних облика. Украс се углавном ограничавао на декоративно заглавље и концентрисан је претежно на горњу трећину стране, а компонован је у облику портала, круне или куполе. По правилу, испод заглавља долазила је уска трака украшена орнаментима који чине оквир малом картушу у коме се пишу наслови црвеном и белом темпером или црним мастилом на златној подлози. Оваквим уским тракама се одвајају суре у луксузнијим издањима

^{53-b} Franc Babinger, *Appunti sulle cartiere e sull'importazione di carta nell'Imperio Ottomano, specialmente da Venezia*, Roma 1911

за коју можемо претпоставити да је европске продукције и свакако италијанског порекла, тешко је утврдити тачно време, место и фабрику која ју је производила. Ниједан водени знак који наилазимо на овој хартији није регистрован у приручницима Briquet-а и Лихачева, а новија литература из ове области није нам била приступачна. Водени знак три полумесеца обележава хартију коју Италија производи за потребе турског царства и то би био једини поуздани податак. Интересантно је да овај исти знак налазимо и на хартији ћирилских рукописа у ризници манастира Савине код Херцегновог (Типик бр. 136 — 103).

Према подацима које даје Franc Babinger у својој интересантној студији о извозу хартије из Италије у Отоманско царство^{53-b}, хартија са воденим знаком три полумесеца, полумесеца у комбинацији са звездама и круном, произвођена је у Италији за извоз у левантске луке.

Формат исламских рукописа углавном се ограничава на мање фолијанте, што је било условљено и њиховом практичном наменом.

Осим облика кодекса, исламски рукописи у југословенским колекцијама сачувани су још и у облику свитка или ротулуса (хатишерифи, фермани, берати и сл.) и најзад у облику левхи (табле с крупно исписаним Мухамедовим изрекама или неким другим сентенцијама о животу и филозофији).

У оријенталној збирци југословенске академији знаности и уметности у Загребу сачуван је један дрвени триптих, рустичне израде, с чије унутрашње стране каширана хартија с текстом о Мухамедовим особинама и епитетима. Текст је писан смеђим мастилом (несхи) и укомпонован је у извештан архитектонски оквир, подешен према облику триптиха, каталог бр. 43. Овај је триптих доста усамљен пример европског и хришћанског утицаја на муслиманско или домородно исламизирано становништво у нашим крајевима.

V.

Сликани украс и илустрација значајни су елементи исламских рукописа. Гледан у целини, сликани украс исламских рукописа у југословенским колекцијама не говори о великом богатству и разноврсности орнаменталних облика. Украс се углавном ограничавао на декоративно заглавље и концентрисан је претежно на горњу трећину стране, а компонован је у облику портала, круне или куполе. По правилу, испод заглавља долазила је уска трака украшена орнаментима који чине оквир малом картушу у коме се пишу наслови црвеном и белом темпером или црним мастилом на златној подлози. Оваквим уским тракама се одвајају суре у луксузнијим издањима

^{53-b} Franc Babinger, *Appunti sulle cartiere e sull'importazione di carta nell'Imperio Ottomano, specialmente da Venezia*, Roma 1911

Šahnama у Државном архиву у Загребу, Timurnama у Оријенталној збирци Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу, Hafisov Divan у Хусревбеговој библиотеци у Сарајеву и једно астролошко дело с минијатурама из ове области у Оријенталном институту у Сарајеву.

Најзад имамо рукописе који говоре о Мухамедовој обући и у којима су, често преко целе две стране, донете слике нанула и лаких ципела и упутства за писање амајлија и сл. са цртежима изведеним црном, црвеном и жутом бојом, који немају никаквих уметничких претензија.

Тешко је утврдити да ли је посао око сликања украса у рукописима и писања самога текста изводио исти мајстор. Записи на књигама дају врло мало података о томе. На једном корану у Хусревбеговој библиотеци забележено је да је текст писао Мухамед из Филибе, а орнаменат сликао његов хоџа Miri Husejin Sadik, али то је један од усамљених примера овако прецизног податка. За сарајевске калиграфе се зна да су радили и лепе „unvane“ (заглавља) и орнаменте у тексту⁵⁶. По свој прилици, није ту било неког одређеног принципа, него је зависило од спозобности мајстора. Ако је калиграф био вешт сликар, он је радио комплетну књигу; у супротном случају, он је остављао место за сликани украс и овај посао накнадно изводио сликар.

Минијатуре пису имале одређено место у оквиру комоне текста, него се проширивала и у слободни простор маргине — ако није заузимала читаву страну.

Колорит у сликаном украсу исламских рукописа у југословенским колекцијама ограничава се на десетак боја: белу, окер, жуту, плаву (у неколико тонова), црвену, ружичасту, црну, зелену, пурпурну и некад сиву. Орнаменти су некад шрафирани белим танким цртама, какве налазимо на итало-критским иконама. Везе илулинираних исламских оукописа насталих на нашој територији с итало-критским иконама, које свакако постоје, требало би посебно испитати. Колорит сликаних минијатура је нешто богатији. У њему је заступљено доста кестењастих и свих тонова, који умирују и колористички усклађују читаву композицију.

Од боја су највише употребљаване акварел и темпера, која није увек била најбољег квалитета, те је на многим местима испуцала. Доста усамљен пример претставља рукопис бр. 584 у Музеју примењене уметности у Београду, који је рађен биљним бојама и чија је палета сведена на љубичасту, пурпурну, тамноплаву, окер и зелену боју. Све су ове боје изгубиле свежину и живост.

У ликовној опреми исламских рукописа значајну улогу игра злато, које је употребљавано за подлогу. Оно је у извесној мери подвлачило живост колорита и јасноћу контура цртежа. У неким рукописима је употребљавано сребро, бли тек од XVII века.

⁵⁶ Љубица Младеновић, *op. cit.* 79

VI

Скоро иста пажња која је посвећивана унутрашњем украсу књиге поклањана је и њеном повезу⁵⁷. Оријентални повез, по своје облику, или је сличан повезу на Западу, или осим хрбата и двеју корица има и четврти део, капак или миклах, који је био причвршћен за доњу корицу и чија је намена била да означи место где се стало са читањем и да заштити листове књиге. Кад се књига склопи, крај миклаха треба да падне тачно у средину горње корице, иако од овог правила има отступања.

За повезивање исламских рукописа употребљавана је овчија кожа (мешина), козја (сафијан или сахтија), од газеле⁵⁸, затим кожа с леђа магарца или мазге, тзв. шагренска кожа⁵⁹.

Наша је земља била позната по извозу непрерађене и прерађене коже која се између осталог употребљавала и за повезивање књига. Путописци бележе да је кожа с Балкана караванима допремана у албанске луке, и помињу Скопље, Битољ и друга места у Македонији⁶⁰. D-r Braun доноси вест да у Скопљу има 700 кожара који „чине“ кожу која се извози на друге стране⁶¹. Тетово је такође било важан центар за прераду коже. Тамо је читав један крај називан Табаканом. У вакуфнама џамије у Течемахали у Тетову од 20 маја 1462 год. Мехмедбег (син Исхакбега) завештава своје баште . . . које се граниче с једне стране табаканом⁶². У србији су такође постојале занатлије које су прерађивале кожу, јер су и данас у Пожаравцу, Лесковцу и Нишу неки делови града задржали назив табана или табачка чаршија. Сарајево је имало свој еснаф кожара (табака) и извозило је кожу у Дубровник. У Босни је израђиван бели сахтијан, а у Мостару и „кајсар“ (врста коже), док се жути сахтијан доносио из Скопља⁶³. Евлија Челебија помиње да се у Ужицу производи сахтијан у више боја (жути, зелени и боје нафте) и истиче његов добар квалитет⁶⁴.

Кожа је била бојена у црно, смеђе, жуто, зелено и црвено. Злато, а некад и сребро, употребљавано је за наглашавање контура цртежа или је прекривало читаву површину корице. Употребљавано је злато с додатком металног оксида, те је имало црвенкаст отсјај, и злато амалгамисано помоћу живе и тада је имало зеленкаст тон.

У изради исламских повеза карактеристично је да је код њих кожа лепљена преко картона. Да би се постигла већа чврстина и

⁵⁷ О проблему повеза исламских рукописа из југословенских колекција посебна студија од аутора — Зборник Музеја примењене уметности II, Београд 1956, у штампи

⁵⁸ С. Е. Arseven, *Les arts décoratifs Turcs*, Istanbul, 312

⁵⁹ Н. Loubier, *Der Bucheinband von seinem Anfangen bis zum Ende des XVIII Jahrhunderts*, Leipzig 1926, 117

⁶⁰ Матковић, *op. cit.*

⁶¹ Ст. Новаковић, *op. cit.* 40

⁶² Гл. Елезовић, *Турски споменици* стр. 47, бр. 14

⁶³ Х. Крешевљаковић, *op. cit.* — *Годишњица Историског друштва БИХ I*, 1949, 179

⁶⁴ Гл. Елезовић, *Из путовања Евлије Челебије* — *Историски часопис САН*, год. II, 1—2, 1948, 120

отпорност, овај је картон прављен од слојева тањег картона или хартије, који су међу собом лепљени неким врло чврстим лепком. Некад је између ових слојева уметан лист танке коже или платна.

По правилу, украшавана је само спољна страна повеза; изузетак чине луксузнија издања, код којих украс прелази и на унутрашњу страну корице. Украшавање повеза се врши утискивањем орнамента у влажну кожу стиллом, пунцама и матрицама, затим техником резања коже (кожним филиграном) и везом сребрном и златном жицом. Унутрашња страна повеза се најчешће украшава мотивом сликаним златом, затим кожним филиграном који је много финији него на спољној страни и његовом имитацијом, тј. помоћу неке пасте сличне печатном воску или резањем хартије.

С обзиром на то што су персиски мајстори радили у турским главним градовима и да су утицаји испреплетани, тешко је одвојити персиске повезе од турских. Зато је уобичајено да се сви ови повези стављају у заједничку групу персиско-турских повеза. Исламски повези из југословенских колекција припадају такође персиско-турској групи, а све бисмо их могли датирати у време од XV до XIX века.

Класични тип персиског повеза има централни, овални или округли медаљон и троугласте мотиве постављене у углове. По рубу тече мање-више једноставан оквир у виду траке. При формирању композиције овога типа значајну су улогу одиграли персиски теписи. Још почетком XV века јављају се уметници који прелазе границе које поставља овај канон, те за украс користе читаву површину корице, тако да се добија утисак сликаног паноа⁶⁵. Међутим, оваквих повеза нема много, чак ни у XVI веку, кад извесна претрпаност у орнаментици наговештава декаденцију. Облик централног медаљона варира од елипсе до круга. Чисти овал централног украса некада добија с два своја издужена краја лепезасте завршетке. Овакви су повези врло чести у југословенским збиркама. На свечанијим повезима средњи и угаони мотиви повлаче се више у средину и уоквирује их само уска трака од глатке коже. Главни оквир чини појас украшен на два начина: низом наизменичних, дугуљастих и округлих медаљона с орнаментима или текстом.

Картон преко кога је кожа затезана био је на местима где ће се утиснути мотив изрезан у облику калуца којим ће се радити. Тако је постизано да је висина рељефа у истој равни с осталом површином корице. Међутим, има случајева да картон испод коже није исецан, него је калуп отискиван преко затегнуте влажне коже. Овако отиснут рељеф губи у својој прецизности и јасноћи контура.

Поред повеза рађених од једнобојне коже јављају се и повези с апликацијама светле или позлаћене коже. Уствари, аплицирају се само они делови на којима је рељеф.

⁶⁵ Armenag Sakisian, *La Reliure la Perse Occidentale, sous les Mongols, au XIVe et debut de XVe siècle* — *Ars Islamica*, 1934, I, sv. 1, 83

Осим у кожи, повези су рађени у картону једнобојном и мраморираном и у картону који је сликан и после лакиран. Ови последњи повези често дају врло убедљив утисак радова у емаљу.

Калупи којима су мотиви утискивани у кожу рађени су од метала и од коже⁶⁶. Предност кожних калупа је била у томе што њихове ивице нису оштећивале влажну кожу у коју су утискиване. Израда калупа и печата за украшавање коже врло је напоран и прецизан посао, а труд око овога не треба приписивати књиговесцу него мајстору који је калуп резао.

Као и калиграфи, у југословенским земљама су радили и повезивачи књига (муџелити), и овај се занат задржао све до друге половине XIX века. Први муџелити у нашој земљи јављају се у XV веку и вероватно су као и многе друге занатлије били досељеници из разних крајева османлиског царства. У овоме занату се можда не би смела потценити улога Јевреја избеглих из Шпаније, који су имали своје колоније у многим нашим градовима (Скопљу, Београду, Сарајеву), с обзиром на то што је Шпанија била позната по изради исламских повеза. Евлија Челебија посебно истиче лепе радове ужицких књиговезаца⁶⁷. Није сигурно да су се муџелитским занатом бавили само муслимани, с обзиром на то што је у нашим крајевима већ постојала традиција израде повеза ћирилских рукописа. За Босну и Херцеговину се зна да је занатлија могао бити члан еснафа без обзира на верску припадност. Тако су примани и Јевреји, што није био случај у другим земљама⁶⁸.

VII

Орнаментика коју налазимо на повезима исламских рукописа из југословенских колекција, као уосталом и орнаментика на сликаном украсу, доста је монотона и хронолошки и стилски неуједначена. У орнаментици повеза нема фигуралних претстава сем бивоље главе, коју налазимо на неколико повеза укомпоновану у арабеску, али она има само декоративни карактер. Изузетак чини повез у збирци Музеја за уметност и обрт у Загребу, код кога су на картону сликане сцене из живота и лова. Овај је повез свакако настао у XVIII или XIX веку.

Велики број геометриских орнамената које налазимо у исламским рукописима, типични су за уметност номадских народа, као што су на пример разне варијанте таласасте линије, траке с преплетима и сл.

Први биљни украс који налазимо у овој уметности био је преплет врло стилизованих листова, тзв. класични „руми“ орнамент, за који Сакисијан тврди да води порекло од византског акантуса и

⁶⁶ Н. Loubier, *op. cit.* 125

⁶⁷ Гл. Елезовић, *op. cit.* 120

⁶⁸ Х. Крешевљаковзић, Градска привреда и еснафи, 199

који је током XIV века постао главни елемент декорације⁶⁹. Међутим, тај „руми“ орнамент настао је од комбинације флоралне и зооморфне орнаментике која није типична само за Ислам. Њу налазимо у ирским и северноевропским рукописима од IV до VI века и у неким деловима Азије. Оваква орнаментика је у извесном степену стилизације у исламу прешла у арабеску.

Природни облик биљке јавља се у персиској уметности крајем XIV века као инспирација из кинеске уметности и ово је свакако везано за период монголске власти у Персији и Ирану (од средине XIII до почетка XV века). Монголи у овим крајевима нису претстављали неки уметнички фактор, али су донели талас кинеског утицаја.

Све ове фазе у развоју орнаментике у персиској уметности налазе одговарајуће место у уметности повезивања и илуминирања исламских рукописа насталих у Југославији. Међутим, појава појединих декоративних елемената није везана за логични ред њихове развојне линије. Домаћи мајстори, имајући пред собом узор из разних временских раздобља, примали су оно што је било блиско њиховом уметничком схватању и што је одговарало њиховим техничким могућностима.

Орнаментика коју налазимо у исламским рукописима није специфична само за рукописе, него је налазимо и на објектима од метала, дрвета, на текстилу и сликаној декорацији у џамијама, на теписима и на радовима у кожи.

Осим тога, у изузетним случајевима, налазимо у рукописима сликану декорацију чији су елементи орнаментике диктирани техником рада у дрвету или су узети са сликаног украса са зидова џамија, али нису прилагођени уобичајеном начину украшавања рукописа. Овакви су случајеви доста чести и у књизи их налазимо не на месту где се обично поставља илустрација текста него на посебном листу. Није редак случај да је овакав сликани украс исецан из једног рукописа и уметан у неки други.

Процес декаденције сликања украса у исламским рукописима насталим на нашој територији може се пратити не само по опадању квалитета цртежа, прецизности израде него и по неусклађености колорита и појави неких боја, којих до краја XVIII века нема. Такве су боје индиго плава и интензивно ружичаста.

У сликаном украсу рукописа насталих на територији Македоније крајем XVIII и током XIX века осећају се јако изражени фолклорни елементи, који се манифестују у натуралистичкој претстави јасно ружичастих букета ружа које налазимо и у резбрским радовима дебарских мајстора. Ови елементи, који би се могли везати за утицај солунског барока, често су врло невешто укомпоновани у фини сликани украс рађен по старим узорима из XVI века.

⁶⁹ Sakisian, op. cit. 84 и 91

Што се тиче утицаја религије на формирање тематике ове уметности, он је свакако много мањи него што се то иначе у стручној литератури из ове области истиче. Забране, које по неким ауторима доноси Коран, у односу на употребу реалне претставе животиње и птице, уствари се и не налази у оригиналном тексту Корана⁷⁰ него су извесне напомене добиле категоричан облик забране тек у делима каснијих коментатора⁷¹. У сваком случају, није искључено да је V сура Корана о којој је овде реч различито тумачена у појединим крајевима исламског света. У прилог овоме говори и очувани материјал. У својој великој студији о карактеру исламске уметности Mehmet Aga Oglu саопштава да „док се у тзв. ситној уметности срећу стилизоване животиње чија се тела преплићу и завршавају волутама, гранчицама и слично, дотле на фрескама палата и приватних станова налазимо натуралистички претстављене животиње и птице“⁷². Ово би се мишљење могло допунити тиме што се у тој тзв. ситној уметности такође налазе поред стилизованих животиња и њехове реалне претставе, особито на металним предметима⁷³, затим у минијатурама и на повезима. На текстилу, намештају и другим објектима који се употребљавају у Шпанији и Источној Азији, од првих година Хиџре, такође налазимо натуралистичке претставе животиња⁷⁴. У ризницама шпанских катедрала очуване су кутије од слоноваче, рад шпанских Арапа, на којима су на исти начин претстављене животиње⁷⁵.

Орнаментика коју налазимо на радовима наших мајстора, хатата и муџелита, углавном не прелази оквире арабеске и природног облика биљке, као последње фазе у развоју флоралне декорације. Бивоља глава коју видимо на неким повезима укомпоновану у арабеску изузетна је појава и има само декоративни карактер.

Као најзначајније исламске рукописе у југословенским колекцијама можемо издвојити следеће:

1. „Šahnama“ у Државном архиву у Загребу, која је раније припадала библиотеци барона Otenfelsa, последњег аустриског посланика у Цариграду. Овај примерак с 20 изванредно финих минијатура са сценама из ратова, лова и приватног живота појединих персиских шахова, којима је илустрован овај еп, од великог исламског песника Firdusija (XV в.) свакако спада у дела европског значаја. Рукопис је из XVI века, кат. бр. 10 табла VIII и IX.

⁷⁰ Коран, V сура, 90 ајет-а гласи . . . „О верни, вино, идоли, коцкање, то је заблуда од со-
тонина посла. Чувајте се те заблуде да бисте били свјесни“ (Коран, превео с арапског Хаџи Али Риза
Карабег, Мостар 1937)

⁷¹ На ово упозорава још и J. F. Riano, Spanish Arts, London 1879, 139

⁷² Mehmet Aga-Oglu, Remarks of Charakter of Islamic Art, The Art Buletin, septembar 1954,
XXXVI, 175

⁷³ На податку захваљујем Бојани Радојковић, кустосу Музеја примењене уметности у Београду

⁷⁴ J. F. Riano, op. cit. 139

⁷⁵ ibid.

2. „Timurname“, еп о Тамерлану, оснивачу другог могулског царства, од песника Hattfija (1520). са 6 минијатура (сцене из лова, рата и приватног живота овог великог освајача). Рукопис је из XVI века и чува се у Оријенталној збирци Југословенске академије знаности и уметности у Зегребу под бр. 754, кат. 12 табла X и XI.

3. Фрагмент астролошко-астрономског списка, са минијатурама, из XV века; налази се у Оријенталном институту у Сарајеву, бр. 150, кат. 2 табла I и II.

4. Hafisov „divan“ (стихови) са 6 минијатура којим су илустровани стихови. Рукопис је из XVI века и чува се у Хусревбеговој библиотеци у Сарајеву под бр. 1466.

5. Џузови (делови Корана XVI в.) које је Мехмедпаша Соколовић поклонио џамији у свом родном месту Соколовићима у Босни (Хусревбегова библиотека бр. 61).

6. Коран, приватно власништво Џемала Спаха из Сарајева, из 1605 године.

7. Musaf (Коран) који је писао Muhamed iz Filibe с богатом сликаном декорацијом на два почетним странама, коју је радио његов хоџа Miri Husejn Sadik. И овај рукопис је у Хусревбеговој библиотеци у Сарајеву, (XIX).

Велика је штета што се сви ови рукописи нису могли приказати у оригиналу на овој изложби. Најлепше примерке из Хусревбегове библиотеке Музеј није био у могућности да добије од ове установе.

Овај рад је резултат проучавања уметничке опреме исламских рукописа на територији Југославије, који припадају јавним збиркама и библиотекама. Међутим, како је велики број рукописа у приватном поседу, а није било могућности да се прегледају, то се у каснијим испитивањима могу очекивати резултати који ће допунити и можда изменити неке од досад постављених теза.

Најзад, проучавање и објављивање материјала из турских архива, на чему се последњих година у нашој земљи интензивно ради доприноси свакако да радови ове врсте буду боље документовани и боље историски осветљени.

LES MANUSCRITS ISLAMIQUES DANS LES COLLECTIONS YOUGOSLAVES

Les premiers manuscrits islamiques appartenant aujourd'hui aux collections yougoslaves apparaissent en Yougoslavie au XVe siècle, à l'époque où les Turcs commencent à peupler les régions yougoslaves et à y consolider leur pouvoir. Depuis lors la civilisation islamique s'est épanouie parmi la population immigrée et les couches autochtones islamisées et s'est étendue progressivement à tout le territoire sous domination turque.

Le culte porté par le monde islamique au livre, joint à un vif climat intellectuel, a créé les conditions propres à une activité culturelle riche et variée.

Un grand nombre d'écoles primaires, d'écoles consacrées aux études du Koran, à la tradition sacrée, et de nombreuses „médrésés“ ont été fondées dans toutes les villes importantes du territoire yougoslave. Des documents turcs, surtout les „vakufnamas“ de certaines médrésés, nous renseignent que ces écoles avaient le caractère d'internats où habitaient professeurs et élèves. Beaucoup de voyageurs qui ont traversé les Balkans au cours des XVIe et XVIIe siècles nous donnent ci et là dans leurs récits de voyage quelques renseignements sur les écoles turques et complètent ainsi l'idée que nous en avons d'après les sources turques.

La politique de l'Etat turc visant l'enseignement dans les Balkans a encouragé l'acquisition, la conservation et la circulation des manuscrits islamiques. Les livres et les fournitures qui s'y rapportent ont été importés en quantités importantes. Les marchands levantains apportaient des livres de l'Orient et les vendaient dans les villes yougoslaves. Une mention dans les archives de Dubrovnik indique le fait que les Turcs pillant les régions yougoslaves emportaient également des livres chrétiens dont ils savaient la valeur pour les revendre ensuite aux chrétiens. Au cours d'opérations guerrières, les marchands ragusains se tenaient auprès des camps turcs afin de pouvoir racheter des objets se trouvant dans le butin turc et parmi lesquels des livres.

L'influence de la civilisation, des coutumes, de l'habitation et du vêtement turcs s'est, dès le début, étendue avec force - c'est dire que les influences de Byzance et de Dubrovnik dans ces régions durent lui céder. La domination turque incita des artisans des diverses régions de l'Empire

ottoman à venir. Ils apportaient également leurs outils de travail. C'est ainsi que les artisans yougoslaves ont été obligés d'accommoder leur production à la nouvelle situation.

Les plus anciennes bibliothèques islamiques — populaires et privées — en Yougoslavie datent du milieu du XVe siècle. C'est dans les statuts (vakufnama) des deux médrésés de Skoplje que l'on trouve des données écrites se rapportant à ce sujet. Le premier statut est écrit pour la mosquée Aladja, en 1445; on y trouve l'inventaire des livres que le fondateur, Ishakbeg, a légués à la médrésé. Le deuxième document est également un index d'environ 280 livres, donation d'Isabeg, fils d'Ishakbeg, à sa médrésé en 1469.

On fondait des maisons spéciales-„kutubhanes“, pour y garder des livres destinés plus ou moins à l'usage public. Nous sommes en possession de plusieurs données se rapportant à la fondation de ces édifices dans plusieurs villes d'une certaine importance du territoire yougoslave.

Les manuscrits islamiques pouvaient être achetés ou hérités, mais aussi ils pouvaient être commandés aux calligraphes — copistes. Leur activité dans les régions yougoslaves se développe du XVe au XIXe siècle, soit à l'époque où le livre imprimé a pris son essor. C'est dans les régions yougoslaves habitées par les musulmans que s'est développé ce métier. Les calligraphes avaient leurs ateliers où l'on pouvait commander des copies de différents livres, ainsi que les requêtes, recours, „deftères“, contracts etc.

Le papier employé pour les manuscrits islamiques appartenant aujourd'hui aux collections yougoslaves était blanc et jaunâtre et dans des cas exceptionnels, bleu clair, orangâtre, rosâtre et pourpre. Très souvent dans un même manuscrit on trouve du papier de différentes couleurs. Par ses qualités ce papier diffère de beaucoup de celui dont on se servait pour des manuscrits cyrilliques. Il est un peu plus mince, lisse et satiné, résultant de la manière dont il était poli et préparé pour écrire et pour peindre.

L'ornementation peinte et l'illustration sont des éléments très importants des manuscrits islamiques. L'ornementation peinte des manuscrits islamiques dans les collections yougoslaves en général est dépourvue de richesse et de variété de formes ornementales. La seule ornementation dans la plupart des cas est le frontispice, occupant le tiers supérieur du feuillet.

L'ornementation peinte des manuscrits islamiques exécutés sur le territoire yougoslave diffère de celle des manuscrits importés. On pourrait dire que les premiers constituent une école particulière provinciale, qui avait ses foyers dans les villes et les villages du pays. Le dessin imprécis et quelquefois même grossier, le coloris sans harmonie, ainsi qu'une monotonie dans la répétition de certaines formes sont caractéristiques pour tous ces manuscrits.

Il est difficile de certifier que l'enluminure et l'écriture de manuscrits soient l'oeuvre d'un même maître. Certaines inscriptions sur des livres donnent fort peu de renseignements sur ce point. Sur un Koran pro-

venant de la Bibliothèque de Husrevbeg à Sarajevo, il est annoté que le texte a été écrit par Muhamed de Filiba et que l'ornementation a été peinte par son „hodja“, Miri Husejn Sadik, mais une indication aussi précise est un cas rare. Toutefois il n'existait pas de principe fixe et cela dépendait du talent du maître même.

La même attention apportée à la décoration intérieure du livre l'était aussi à sa reliure. Au moyen âge les pays yougoslaves étaient connus pour leur exploitation de cuir brut et préparé, que l'on employait en outre pour la reliure.

L'ornementation de reliure a été exécutée à l'aide de moules en métal ou en cuir, par l'impression. L'avantage de ces derniers réside dans le fait que leurs arêtes n'endommageaient pas le cuir, mais d'autre part les moules en métal permettaient un relief beaucoup plus marqué. Le mérite de la finesse de ces reliefs revient aux maîtres qui ciselaient les moules et non pas aux relieurs.

Les relieurs, „mudjelits“, ainsi que les calligraphes, travaillaient aussi dans le pays yougoslave et ce métier s'est maintenu jusqu' à la deuxième moitié du XIXe siècle. Les premiers „mudjelits“ apparaissent dans le pays au XVe siècle, et probablement ont-ils immigré dans les régions yougoslaves, comme beaucoup d'autres artisans, de l'Empire des Osmanlis.

L'évolution de l'ornementation dans l'art turc et perse se reflète dans toutes ses phases dans l'art de la reliure et de l'enluminure des manuscrits islamiques exécutés dans les pays yougoslaves. Cependant l'apparition de certains éléments décoratifs ne se subordonne pas à une règle logique de son évolution. Les maîtres autochtones se servant de modèles de différentes époques empruntaient les éléments qui correspondaient à leur conception de l'art et à leurs possibilités techniques.

Quant à l'influence de la religion sur le choix des thèmes de cet art, elle est beaucoup moins sensible qu'on ne le voudrait dans la littérature touchant ce domaine. Les interdictions concernant la représentation réaliste de l'animal et de l'oiseau qui, d'après certains auteurs sont établies par le Koran et sur lesquelles insistent certains d'entre eux, ne sont que des interprétations postérieures. Elles sont dues à certains commentateurs et n'existent même pas dans le texte original.

Cette documentation se base sur l'étude des manuscrits islamiques du territoire yougoslave appartenant aux bibliothèques et collections publiques. Une autre recherche des manuscrits conservés dans des collections privées encore inexplorées, permettra d'apporter des résultats qui pourraient compléter et peut-être même changer quelques unes des thèses posées.

1. Abdurahman Al-Džavzi, Minhadž al-kasidin (шеријатско право)*
1313

арапски, neshi, 207 листова, 27 x 19 см. Преписао Abdulkерim b. Ishak, b. Muhamed al-Ansari, 1313 (713) у Шпанији. Писано црним и црвеним словима у једној колони са по 21 редом текста. Украса нема. Хартија жућкаста, пунија, без водених знакова. Повез од смеђе коже. Централни округли медаљон с геометриском орнаментиком, а по рубу врло стилизована лозица и неколико утиснутих црта. Пресовање изведено без злата.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 217.

2. Astronomsko-astrološki spis, фрагменти **XV век**

арапски, турски, neshi, 22 листа, 26 x 17 см, 9 минијатура с тумачењем поједних зодијачких знакова преко читаве стране. Хартија бела, доста потамнела, без водених знакова. Минијатуре с претставама зодијачких знакова и тумачењем судбине људи који се под тим знаком роде на листовима: 14^a, 15^b, 16^a, 17^a, 18^a, 19^a, 20^a, 21^a, 22^a. Цртеж рађен смеђим мастилом, доста површински, илузија простора добијена постављањем фигура у два плана. Рад доста рустичан. Боје избледеле и на многим местима истрвене. Боје: окер, плава, љубичаста, зелена, светлосмеђа, жута и злато. Табла I, II. Повез од тамносмеђе коже, без украса, делимично грубо рестауриран, по свој прилици не припада овом рукопису.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 150.

3. Ali B. Husein Al-Kasifi-Safi, Rešehat ajn al-hajat **XV век**

(биографија знаменитих шејхова наксібендиског дервишког реда), персиски, talik, крај XV века, 184 листа, 25,7 x 15,7 см. Писано црним и црвеним мастилом са по 21 редом текста. Хартија жућкаста, тања, без водених знакова. На листу 2^b заглавље (унван). Фино цртана флорална орнаментика рађена на плавој, црној и златној подлози. Боје: бела, зелена, светла љубичаста. Табла III. Повез картонски, без украса.

Збирка: Државна архива у Скопљу, бр. 0.III.168.

* Стручне библиографске податке дао Др. Хазим Шабановић научни сарадник Оријенталног института у Сарајеву.

(најпознатија збирка муслиманске свете традиције), свеска III, арапски, neshi. Преписао Muhamed b. Muhamed b. Aš-Šabravi 1460 (864 X. г.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 25 редова текста. Хартија жућкаста, пунија, без водених знакова. На листу 2^a квадратно поље са стилизованом флоралном орнаментиком, чије су контуре извучене црним мастилом на златној подлози. Овај украс је по свој прилици исечен из неког другог рукописа и уметнут у овај. Повез од светлосмеђе коже са стилизованом биљном орнаментиком угривираном у средину и у углове. По рубу је широки оквир састављен од таласастих линија и издужених правоугаоних поља испуњених преплетом. Контуре овог угривираног цртежа наглашене су златом. Читава површина коже између централног и угаоних мотива испуњена је геометриским орнаментима угривираним у кожу без употребе злата. Табла IV. Унутрашња страна корице је превучена танком смеђом кожом, украшеном примитивно утиснутим цртама по рубу и пунцирана у средини. Повез је оштећен и вероватно да је претрпео рестаурацију; можда није ни припадао овом рукопису. Збирка: Државна архива у Скопљу, бр. 0.III.288-III.

5. Hafizuddin B. Bezzaz el-Kerderi, Džami al-Vedžid XV-XVI век

fi'l-fetava. Арапски, tevki i neshi, 253 листа, 27 x 19 см. Преписао Ali b. Najruddin, кадија у Јерусалиму. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони. Хартија жућкаста, без водених знакова. На листу 6^a округла розета, 8,5 см. пречника, с fino израђевом и прецизно цртаном стилизованом флоралном орнаментиком на плавој подлози. Боје: Светлозелена, смеђа црна и злато. На листу 6^b на почетку текста шира заставт с орнаментиком сличног типа као и на листу 6^a. Повез од тамносмеђе коже с угривираним стилизованим биљним орнаментом у средини и у угловима. По рубу трака од сложеног преплета. Контуре цртежа су наглашене златом. Унутрашња страна повеза превучена црвенкастом кожом. У средини округли медаљон изведен у техници пробијања (кожног филигран) на подлози од маслинастозеленог платна. Орнаменат истог типа као и на спољној страни. Табла V.

Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 272.

6. Ibn Hišam; Mugni'l-lebid an kutab al-earib

XV-XVI век

арапски, neshi 380 листова, 22,7 x 14 см. Преписао Muhamed b. Ahmed al-Hanefi b. al-Muhallata, ђак Mula Burhana Naravija. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 19 редова текста. Хартија жућкаста, тања, без водених знакова: На листу 9^b правоугаона застава рађена златом и светлоплавом бојом на златној подлози. Стилизована флорална орнаментика у централном елипсастом

медаљону. Рељеф фини и оштар, подлога златна. По рубу уска златна плетеница и три танке златне црте.

Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 1040.

7. Kuran — 52 džuz, 41 до 45 sure

XV-XVI век

арапски, neshi, са интерлинеарним преводом на персиски (талик). 15 листова, 18,2x26 см. Оригинални арапски текст писан крупним словима и црним мастилом, а персиски превод ситним словима и мастилом. Писано у једној колони. Хартија жута, пунија без водених знакова. На листу 2^b велико сликано заглавље компоновано од ромбичних поља у којима се смењује црна, плава, златна, светлозелена подлога, преко које је сликана стилизована флорална декорација. Врло фини и прецизан рад. Табла VI. Повез од смеђе коже. У средини корице велико правоугаоно поље прекривено стилизованом флоралном декорацијом изведеном у фином, прецизном рељефу утиснутом у позлаћену кожу. Оквир овом централном пољу чини низ издужених правоугаоних поља с тролистним завршецима и малим четворолистима, који се наизменично смењују. У великим пољима је текст из Корана писан neshi, док је у мала поља утиснут цвет са четири листа. Унутрашња страна корице превучена је светлосмеђом танком кожом. У средини и у угловима кожа је исечена, те је на светлосмеђој подлози од хартије изведен орнамент црном пастом сличном печатном воску. Ова техника се понекад употребљава на унутрашњој страни повеза као имитација технике пробијања (кожног филигран). Овај рад је врло оштећен. Табла VII.

Збирка: Оријентална збирка Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, бр. 151.

8. Zbirka Hadisa (Мухамедових изрека)

1542

арапски, текст писан у хоризонталним редовима, крупним neshi-talikom, наизменично плавом, црвеном и белом темпером и црним мастилом, затим персиски превод ситним таликом, црним мастилом у косим редовима. Преписао Muhamed Hazim Sadišah у понедељак месеца зулкаде 1542 (948 Х. год.). Листова 7, 17,2x28,5 см. Хартија светло смеђа. Листови по два један преко другог уметнути у лист тањег белог, зеленог и жутог картона прсканог златом. Водених знакова нема. Текст подењен у хоризонталне зоне уоквирене траком од златне лозице. У појединим пољима, у угловима или са стране, у троуглим или правоугаоним пољима, темпером или златом, сликана је стилизована флорална орнаментика на азурноплавој и златној подлози. Боје: светлозелена, жута, црвена бела и плава. Табла VIII. Повез од Светлосмеђе коже, једноставно украшен геометриским орнаментом у средини и с неколико златних трака по рубу.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 779. (6)

Библиографија: З. Јанц, Илуминирани турски рукописи у Музеју примењене уметности у Београду, Зборник Музеја примењене уметности I, Београд 1955, 118.

9. Zbirka persiske poezije од персиског класика Nizamia?

XV-XVI век

без почетка и краја, персиски talik, 9 листова, 20 x 12,2 см. На маргинама такође стихови на персиском језику. Писано црним мастилом у две колоне са по 15 редова текста. Хартуја бела; маргинтлни простор обојен светлосмеђе и прскан златом. Водених знакова нема. Сликани украс од уских заставица са стилизованом флоралном орнаментиком сликаном темпером на златној и плавој подлози. Изванредно фин и прецизан рад. Боје: бела, црна, светлозелена, смеђа. У истом кодексу повезан још један рукопис са стиховима на персиском језику од непознатог песника. Преписао Ali Džafer el-Ejjani финим talikom. Рукопис припадао породици Џенетића, у Сарајеву. Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 2540.

10. Firdusi, „Šahnama“*

XVI век

персиски, talik, 568 листова, 38 x 35 см, 20 минијатура једно заглавље и једна цела страна с флоралном арабеском. Писано црним мастилом у четири колоне, Хартуја жућкаста, без водених знакова. Минијатуре с претставама сцена из борби, лова и приватног живота појединих персиских шахова на листовима: 63^b, 64^a, 104^b, 105^a, 103^b, 164^a, 204^b, 266^b, 267^a, 325^b, 326^a, 367^b, 368^a, 413^b, 414^a, 450^a, 487^b и 488^a. Композиција динамична, фигуре дате у живом покрету, с успешним скраћењима. Перспектива изграђена поделом композиције на више планова. Вегетација у сценама лова дата доста схематично, док је на домаћим енетријерима скоро натуралистичка. Стилизација облика указује на утицај кинеске уметности који се може везати за период монголске власти у Персији. Цртеж фин и прецизан. Рађено темпером. Боје: плава, маслинастозелена, окер, црвена, љубичаста, смеђа, бела и злато. Табла IX и X. Повез од црне коже, флорална арабеска утиснута у позлаћену кожу, захвата велико правоугаоно поље у средини обеју корица, све стилизовано на исти начин као и код рукописа Оријенталне збирке Југословенске академије бр. 151. Унутарња страна повеза превучена смеђом кожом у којој су неки делови исечени. На овим местима је на црној, плавој и окер подлози израђена арабеска у позлаћеној кожи техником пробијања (кожног филигран).

Збирка: Државни архив у Загребу.

За наведене податаке захваљујем другу Федору Моачанину, кустосу Музеја Срба у Хрватској у Загребу.

Библиографија: Фехим Барјактаровић, извештај о раду на проучавању оријенталних рукописа у Дубровнику, Цавтату и Загребу. Историски часопис САН, Београд 1953.

11. Ferman султана Сулејмена Величанственог 1557

кадији Петроварадинском из 1257 (964 Х. год.) 17 x 38,5 см.
Збирка: Музеја српске православне цркве у Београду, бр 4.

12. Mulan Abdullah Hatifi, „Тимурнама“ XVI век

персиски, talik, дефектан примерак, 102 листа, 13,8 x 23,7 см, 31 заставица, 6 минијатура. Писано црним словима у две колоне са по 12 редова текста. Хартије жућкаста, танка, без водених знакова. На листу 1^b велико заглавље. Флорална арабеска рађена темпером на златној, плавој, црној подлози. Боје: окер, бела, жута, светлозелена. Горњи део заглавља идентичан са заглављем у рукопису Хусревбегове библиотеке у Сарајеву, бр. 1511. На листовима 15^a, 27^b, 37^a, 53^b, 74^a и 85^a, минијатуре с претставама сцена из живота и ратовања Тимур Ленка (Тамерлана), оснивача могулског царства. Минијатуре рађене темпером, компоноване живо, с фигурама у покрету, када је у питању борба и мирно, скоро статично, када је у сцена из домаћег ентеријера. Фигуре често дате у успешним скраћењима, док је перспектива постигнута поделом композиције у три плана. Колорит жив, некад тонски неиздиференциран, те често, место да истакне фигуру, он јој умекшава контуре. На листовима 99^a и б. и листу 102^a, у квадратним пољима су у два супротна угла компоновани троугли, у којима је наизменично дата биљна орнаментика на златној и плавој подлози. Ромбично поље које између себе затварају ова два троугла испуњено је са по једним редом укоса постављеног текст. Табла XI и XII. Повез од смеђе коже, флорална орнаментика утиснута у позлаћену кожу аплицирана је у средину и у углове. Повез доста оштећен и делимично, врло грубо рестауриран. Унутрашња страна повеза превучена танком смеђом кожом. У средини корице, у дугуљастом медељану с лепезастим завршецима изведена finely стилизована арабеска у техници пробијања (кожни филигран) у позлаћеној кожи постављеној на плаву подлогу. И овај део повеза је врло оштећен.

Збирка: Оријентална збирка Југословенске Академије знаности и умјетности у Загребу, бр. 754.

Библиографија: Олесницки, Наше оријентално благо, Хрватска ревија бр. 3, Загреб 1932, 195.

13. Dibadžat al-Mishab 1574 год.

арапски, talik, 75 листова, 18,5 x 11 см. Преписано 1574 (982 Х. год.) Писано црним мастилом у једној колони са по 11 редова текста.

Хартија жућкаста, без водених знакова. На листу 2^b заглавље. Фино цртана флорална орнаментика рађена темпером на златној и плавој подлози. Боје: зелена, ружичаста, љубичаста. Повез од смеђе коже. Флорална декорација изведена у фином оштром рељефу укомпонована у централни елипсasti медаљон. По рубу трака од неколико златних црта и таласасте линије. Унутрашња страна корице превучена црвенкастом танком кожом, без украса.
Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 2458.

14. *Povez*

XVI век

Смеђа кожа. Стилизована флорална декорација укомпонована у издужени правоугаони централни медаљон. Пресовање без злата. Златом, помоћу четке извучен је оквир око централног медаљона и по рубу две танке црте између плетенице. Унутрашња страна повеза превучена танком кожом без украса.
Збирка: Државна архива у Скопљу, бр. 0.П.1392.

15. *Jahja, Divan*

XVI-XVII век

турски, talik, 15 листова, 18 x 12 см. Писано црним мастилом у две колоне. Хартија жућкаста, тања, без водених знакова. На листу 3^b заглавље. Фино сликане флорална декорација, рађена темпером на златној и плавој подлози. Боје: пурпурна, жута, љубичаста. Повез од смеђе коже с малим геометриским орнаментима угравираним у средину и истакнутим златом. По рубу уска златна плетеница с две златне црте. Унутрашња страна корице превучена мраморираном хартијом.
Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 2745.

16. Збирка одабраних стихова из персиске љубавне поезије

XVII век

Персиски, talik, 68 листова, 16.3 x 7,5 см. Писано црним мастилом у једној колони са по 6 косих редова текста и једним редом постављеним вертикално. Хартија жућкаста, без водених знакова. Сликани украс се састоји од троугаоних поља, у горњем десном и доњем левом углу и мале виџете у квадратном оквиру у средини вертикално постављеног текста. Орнаментика стилизована флорална. Боје: окер, плава, бела, љубичаста, зелена и злато. Повез од хартије, без украса.
Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 1261.

17. *Tadžuddin, Šarh al-Vikaje*

1617

Коментар на дело *Vikaje ar rivaje od Mahmud b. Sadaš-šaria* (шеријатско право). Арапски, neshi-talik, 28S листова, 20,5 x 13 см. Преписао Ahmed b. Mahmud al-Hamidi 1617 (1026 X. год.). Писано црним и

црвеним мастилом у једној колони са по 28 реда текста. На маргинама врло много записа. Хартија бела, пожутела по рубовима, водени знаци само делимично видљиви. На листу 5^b заглавље рађено златом на плавој подлози, цртеж груб и непрецизан, изведен четком. Стилизована флорална орнаментика рађена по старијим узорима изведена четком. Повез од тамносмеђе коже, флорална орнаментика постављена у средину и у углове, рељеф доста истрвен, утиснут у позлаћену кожу.

Збирка : Гизи Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 2402.

18. Al-Mutarrizī, Kitab al-mugrib fi tertibi'l-murib 1631

(арапско-арапски речник), арапски, neshi, 199 листова, 26 x 17,5 см. Преписао Muhamed at-Ta'liki, Књига је била власништво Н. Muhameda b. Husejna, кадије, родом из Фоче, који је живео у Цариграду 1631 (1041 X. год). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 19 редова текста. Хартија жућкаста, тања, без водених знакова. Сликани украс листу на 2^a и 2^b. На листу 2^a, округла розета са стилизованом испреплетаном лозицом рађеном темпером и златом на плавој и златној подлози. На листу 2^b, широка заставарађена на исти начин као и розета на претходној страни. Рад врло фини и прецизан. Боје : окер, бела, светлољубичаста. Повез од смеђе коже с врло плитким рељефом на златној подлози у средини корице. По рубу две танке златне црте и једна таласаста линија. Повез врло оштећен. Збирка : Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 459.

19. Ibn Mudžajm, Kitab al-ašban van-nazair 1636

(шеријатско право), арапски, neshi-talik, 254 листа, 20,5 x 11,5 см. Преписао Ahmed b. Husein al-Marvi al-Badravi у Цариграду 1636 (1016 X. год.) Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 21 редом текста. Хартија бела и жућкаста, водени знакови нису регистровани у приручницима Briquet-a i Lihačeva. Новија литература из ове области није ми била приступачна. На листу 9^b заглавље сликано густом темпером на златној подлози. Стилизована флорална орнаментика. Боје : плава, пурпурна, окер, светлоплава, светлољубичаста, зелена. Повез од смеђе коже. Флорална орнаментика истакнута златном подлогом у централном елипсастом медаљону. По рубу трака укосом постављених листова с двама танким златним цртама.

Збирка : Оријентални институт у Сарајеву, бр. 135.

(исламско право). Арапски, neshi, 168 листова, 20,5 x 12 см. Преписао Ibrahim b Muhamed b. Ibrahim почетком XVII века. Књига је била власништво темишварског кадије Omera b. Našima imama i Mehmed Bakije Džine 1638 (1048 X. год.). Писано црвеним и црним мастилом у једној колони са по 19 редова текста. Хартија бела, без водених знакова. На листу 7^b заглавље, стилизована флорална орнаментика сликана густом темпером на златној подлози. Боје: азурноплава, црвена, окер, љубичаста и светлоплава. Повез од смеђе коже, пресовање без злата, флорална орнаментика у медаљону у средини и у угловима.

Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 1513.

21. Ibn Džavzi, Teblisu Iblis

XVII век

арапски, neshi-talik, 172 листа, 20,5 x 13 см. Писано црним и црвеним словима у једној колони с 27 редова текста. Хартија бела, танка, водени знак није регистрован код Briquet-а ни код Lihačeva. На листу 4^b заглавље рађено темпером на плавој и златној подлози. Цртеж непрецизан и груб. Боје: плава, бела, љубичаста. Повез од смеђе ксже. Стилизована флорална орнаментика упресована у светло-смеђу кожу с траговима позлате, укомпонована је у централни медаљон. По рубу трака од косо постављаних листића и две танке црте.

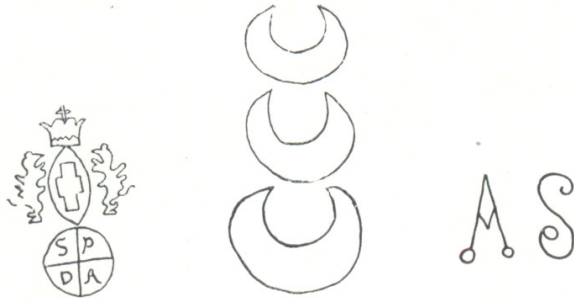

Збирка: Гази Хусревбегова библиотека, бр. 1681.

22. Ibn Kemal, Muhimmat al-mufti fifkh al-hanefi

XVII век

(шеријатско право). Арапски, neshi, 280 листова, 20 x 12,5 см. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 17 редова текста. Хартија бела, глатка, тања, водени знаци нису регистровани код Briquet-а ни код Lihačeva. На листу 1^b заглавље сликано темпером на плавој, златној и црној подлози. Прецизно рађена флорална орнаментика. Боје: окер, зелена, бела, црвена, жута. Заглавље слично заглављу у рукопису бр. 754 у Оријенталној збирци Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу. Табла XIII. Повез од маслинастозеленог финог платна, без украса, постављеног као заштита преко кожног повеза украшеног по рубу златном плетеницом.

Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 1511.

23. Sabit Efendi, Divan (збирка песама)

XVII век

турски, talik, 144 листа, 24,5 x 14,3 см. Писано црним мастилом наизменично у једној и две колоне. Хартија бела, водени знак само делимично виљив. На листу 1^b једноставно заглавље, флорална орнаментика цртана црним мастилом и делимично шрафирана црвеном темпером. Рађено темпером на златној подлози, која је негде пунцирана иглом. Повез од црвене коже с четвороструком златном плетеницом и два танким цртама, по рубу.

Збирка: Државна архива у Скопљу, бр. 0.II.1731.

24. Luran

1657

арапски, neshi, 354 листова, 33 x 22 см. Преписао Mehmed b. Hasan Songudžizade 1657 (1067 X. год.), 133 заставице и 2 стране с флоралном декорацијом. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 13 редова текста. Хартија жућкаса, пунија, водени знак није регистрован код Briquet-а ни код Lihačeva. На 1^b и 2^a преко целе стране флорална декорација рађена по старијим узорима темпером на златној подлози. Боје: плава, пурпурна, жута, окер, смеђа, бела и светлосмеђа. Табла XIV. Повез од смеђе коже, флорална орнаментика, пресовање без злата у средини и у угловима. Унутрашња страна повеза од танке смеђе коже с угравираним стилизованим биљним орнаментом у средини. Контуре овог украса су наглашене златом.

Збирка: Цемала Спаха у Сарајеву.

25. Царски Ферман

1694

манастиру Раковцу у сремском санџаку из 1694 (1105 X. г.). 21 x 44 см. Збирка: Музеј српске православне цркве у Београду, бр. 46.

(коментар Курана). Арапски, neshi, 504 листова, 22 x 17 см. Основни рукопис из XVI века, али су неки делови дописани 1708 год. Писано црним мастилом у једној колони са по 31 редом текста. Хартија бела, мало пожутела, водени знаци слабо видљиви. На листу 3^b велико заглавље рађено темпером на златној и плавој подлози. Орнаментика флорална. Боје: плава, светлољубичаста, тамнољубичаста. Златна подлога на неким местима пунцирана је иглом. Повез од црвенкастосмеђе коже. У кожу угравирана и златом истакнута флорална стилизована орнаментика компонована је у уобичајени централни и угаоне мотиве. По рубу је широка трака с два низа укосо постављених листића и једном широм плетеницом. Рад врло фин и прецисан, Унутрашња страна повеза превучена танком смеђом кожом на којој су златом, помоћу четке, извучене контуре централног медаљона и угаоних мотива, чија су поља само попрскана златом. Табла XV.

Збирка: Гази Хусревбова библиотека у Сарајеву, бр. 690.

27. Kuran

1720-21

арапски, neshi, 383 листа, 12 x 21 см. Преписао Muhamed al-Nijazi b. Mustafa 1720-21 (1133 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија жута, танка, глатка, без водених знакова. На листу 1^b и 2^a, преко целе стране сликана стилизована флорална орнаментика на златној и плавој подлози. Боје: ружичаста, окер, љубичаста, пурпурна, бела, жута, светлоплава. Повез од смеђе коже, рељеф био утиснут у централни слипсasti медаљон, сад потпуно истрвен.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 778.

Библиографија: З. Јанц, *op. cit.* 111

28. Šejh Mustafa, „Tarikatči Emir“

1716

(Коментар на Risala fil-bej'veš-šira, дело о трговини, од Хамза ефендије). Турски, neshi-talik, 206 листова, 18 x 12,5 см. Дело завршено 5 рецеба 1129 X. год. (1716). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартији бела, без водених знакова. На листу 11^b веће заглавље рађено доста грубо густом темпером на златној подлози. Флорална орнаментика. Боје: плава, зелена, бела, окер, светлољубичаста и светложелена. На листовима 11^b и 12^a текст је подвлачен ширим златним цртама. Неки делови златне подлоге су пунцирани иглом. Повез од смеђег сафијан. Централни дугуљаста медаљон са стилизованом флоралном орнаментиком на светломаслинојстој кожи, аплициран на средини корице. По рубу трака укосо постављених листова ограничених двома танким цртама. Рељеф руба је истакнут златом.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 411.

арапски, neshi, 409 листова, 26 x 15 см. Преписао казанџија Ahmed b. Ali al-Sargani el-Bosnavi as Saraji 1735 (1148 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 33 реда текста. Хартија бела, пожутела по рубовима, водени знаци слабо видљиви. На листу 4^b заглавље сликано темпером на златној и плавој подлози. Флорална орнаментика рађена пером. Боје: плава, окер, зелена, бела и љубичаста. Повез од смеђе коже. Централни мотив елиптичног облика с јасним и оштрим рељефом. Стилизована флорална орнаментика с малом бивољом главом. Рељеф изведен без злата. Сл. 1. Збирка: Џемала Спаха у Сарајеву.

Библиографије: Х. Крешевљаковић, Казанџијски обрт у Босни и Херцеговини — Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Сарајево 1951, 200; исти, Еснафи и обрти у Босни и Херцеговини 1463 — 1878 — Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена XXX, св. 1, Загреб 1935, 119.

30. Zejnizade, Husejn b. Ahmed, Murib al-Izhar

1739

(арапска граматика). Арапски, neshi, 186 листова, 20 x 13,5 см. Преписано 1739 (1152 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 21 редом текста. Хартија бела, тања, без водених знакова. На листу 3^b заглавље рађено темпером на златној и плавој подлози, орнаментика флорална. Боје: окер, бела, жута, зелена, љубичаста. Текст испод заглавља писан на смеђој хартији уметнутој у златни оквир. Повез картонски, без украса, с кожним хрбтом.

Збирка: Гази Хусревбегова библиотека, бр. 1579.

31. Enam

1754

арапски, neshi, 88 листова, 11 x 17,5 см. Преписао Ali Hilmi, ученик Muhamed Rasima 1754 (1168 X. год.). Писано црним мастилом у једној колони са по 11 редова текста. Хартија ружичаста, водени знак слабо видљив. На листу 1^b и 2^a заглавље сликано темпером на плавој и златној подлози. Стилизована флорална орнаментика. Боје: љубичаста, црвена, окер, жута. Уске заставице с истом орнаментиком на плавој или златној подлози одвајају поједине делове текста. На листу 71^b и 72^a преко целе стрне дате су претставе Меке и Медине из птичије перспективе. Цртеж доста невешт. Стилизована флорална орнаментика упресована у позлаћену кожу аплицирана је у средину и у углове. По рубу трака укосо постављених листова и неколико златних црта.

Збирка: Мехмеда Мујезиновића у Сарајеву.

32. Kuran

1765

арапски, neshi, 311 листова, 17,5 x 14 см. Преписао Alija, ученик Abdulhamida i Šejh Hasbija из касабe Namdaki, познатог под именом Varnalizade, 1765 (1179 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија жута, танка, водени знак само делимично видљив. На листу 2^b и 3^a преко целе стране богат сликани украс. Флорална декорација сликана темпером на златној и плавој подлози. Боје: зелена, плава, окер, ружичаста и смеђа. Фин и прецизан рад. Повез од смеђе коже. Стилизована флорална орнаментика укомпонована у овални централни медаљон и у углове. По рубу је таласаста линија и неколико танких црта. Повез врло оштећен. Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 144.

33. Ibn Hadžib, Kitab al-kafi

1766

(синтакса арапског језика). Персиски, neshi-talik, 157 листова, 17,5 x 10,5 см. Преписано 1766 (1180 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 9 редова текста. Хартија жућкаста, тања, водени знак само делимично видљив. На листу 1^b и 76^b мала заглавља рађена темпером на златној подлози. Флорална орнаментика грубо цртана. Боје: плава, окер, бела, љубичаста. На листу 76^b шири застава слично компонована као и оба заглавља. Повез од тамносмеђе коже. Стилизована флорална орнаментика сконцентрисана на средину и углове, рељеф јасан и оштар, отиснут у светлосмеђу кожу с траговима позлате. По рубу трака укусо постављених листића и двеју уских трака. Табла XVI. Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 207.

34. Enam

1771 - 72

арапски и турски, neshi, 117 листова, 10,5 x 7,5 см, дефектан примерак. Преписаи шејх Mustafa b. Ali al-Vatrinavi (?) 1671-2 (1185 X. г.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони. Хартија бела, пунђа, водених знакова нема. Од листа 66^b до 71^a текст о Мухамедовим особинама писан сребром на пурпурној подлози. На листу 71^b претстава Маке из птичије перспективе, на листовима 71^b и 72^a ентеријер џамије. Сликано биљним бојама и мутни колоритом. Боје: окер, тамноплава, зелена, бела, љубичаста и пурпурна. Повез од тамносмеђе коже с нешто светлијим апликацијама у угловима и средини. Рељеф отрвен, врло оштећен. Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 584. Библиографија: З. Јанц, *op. cit.* 115.

35. Kuran

XIX XVIII век

арапски, neshi, 305 листова, 19 x 12 см. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија светло-смеђа, танка, без водених знакова. На листу 1^b и 2^a преко целе

стране сликана темпером и златом флорална орнаментика. Боје: ружичаста, црвена, бела, љубичаста. Повез од црвене коже. Флорална орнаментика пресована у позлаћену кожу и аплицирана у средину и у углове, рељеф неоштар.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 1703. (20)

36. Delail al-Hajrat

XVIII век

(збирка молитава). Арапски, neshi, 124 листа, 11x16 см. Писано црним мастилом у једној колони са по 9 редова текста. Хартија жута, глатка, водени знаци нису регистровани код Briquet-а ни код Lihačeva. Тип сличних лавова означава хартију из фабрике Tomas Kumar, која ради у Ајдовшчини од 1734 до 1793 год. На листу 1^a и 14^b мање заставе сликане темпером на златној и пурпурној подлози. На листу 19^a преко целе стране претстава Медине из птичије перспективе рађена темпером у пастелним тоновима. Лепо цртано са осећањем перспективе и простора. Табла XVII. Повез од грубе смеђе коже вероватно накнадно рађен.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 777.

Библиографија: З. Јанц, op. cit. 117.

37. Delail al-Hajrat

XVIII век

арапски, neshi, 121 лист, 10x14,5 см. Писано црним црним и црвеним мастилом у једној колони са по 11 редови текста. Хартија жута, глатка, без водених знакова. На листу 2^a веће заглавље рађено пером на златној и плавој подлози. Орнаментика флорална. Боје: окер, плава, бела, светлозелена. На листовима 22^b и 23^a ентеријер џамије прико целе стране. Цртано површински, без икаквог осећања за перспективу. Боје: жута, светлоплава, тамноплава, сива, бела и злато. Табла XVIII. Повез од смеђе коже, без украса, врло оштећен.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 586. (21)

Библиографија: З. Јанц, op. cit. 118.

38. Divan Sabita Užičanina

XVIII век

турски, neshi-talik, 70 листова, 15,4x21,2 см, без украса. Писано црним мастилом наизменично у једној и две колоне. Хартија светлосмеђа, водени знак није регистрован код Briquet-а ни код Lihačeva. Повез од смеђе коже. Овални централни мотив с флорал-

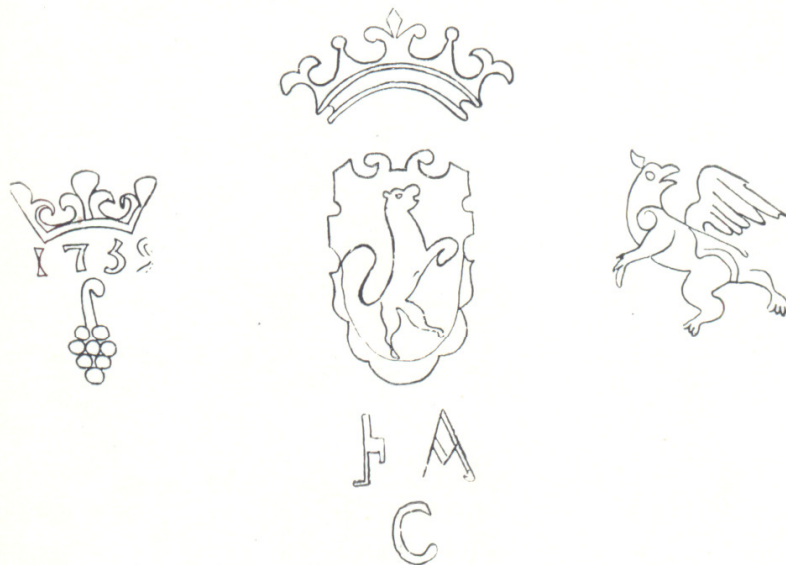
ном орнаментиком и угаоним мотивима с орнаментиком другога типа. Све рађено у плитком рељефу без злата, компоновано несиметрично.

Збирка: Оријентална збирка Југословенске академије знаности и умјетности у Згребу, бр. 1060.

39. Abdulah efendi Jenišehiri (?), Bahdžat al-fetava XVIII век

(збирка правних мишљења шејх ислама Abdulah-efendije). Турски, neshi, 253 листа, 26 x 15 см. Писино црним и црвеним мастилом у једној колони са по 28 редова текста. Хартија бела, тања, пожутела по рубовима, водени знаци нису регистровани код Briquet-a i Lihačeva. На листу 6^b заглавље рађено томпером на златној и плавој подлози, орнаментика флорална. Боје: окер, љубичаста, зелена, бела и ружичаста. Повез од црвенкастосмеђе коже, без украса. Унутрашња страна превучена мраморираном хартијом.

Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 511.

40. Fetava XVIII век

(Збирка правних мишљења). Аутора непознат. Турски, talik, 238 листа, 14 x 6,5 см. Преписао Ismail b. Redžep Aburahman 1731 (1144 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони. Хартија

бела, доста пожутела, водени знак није регистрован код Briquet-а ни код Lihačeva. На листу 11^b заглавље сликано темпером на златној подлози. Стилизована флорална орнаментика. Боје: сива, светлољубичаста, окер, ружичаста, светлоплава. Повез од светлосмеђе коже са широм златном плетеницом и три црте по рубу.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 1705. (27)

41. Царски берат

1732

Издан у Цариграду 1732 (1144 Х. год.) којим се објављује стагаи берат митрополита Новог Пазара, Брвеника, Трговишта, Нове Вароши, Бјелог Поља и Будимља. Турски, divani, 47 x 145 см, писано црним и црвеним мастилом и златом у једној колони са 27 редова текста. Хартија бела, без водених знакова. Горњу половину документа заузима царска тугра укомпонована у чепрес, чија је површина прекривена стилизованом флоралном орнаментиком. Боје: плава, црвена, ружичаста, зелена, окер и злато.

Збирка: Војвођански Музеј у Новом Саду, бр. 173.

42. Šarh Risale-i Birgevi

1775

Основни текст написао Muhamed Birgevi, а коментар Šejh Ali as-Sideri al-Konevi. Турски, neshi, 213 листова, 22 x 14,5 см. Преписао Ibrahim b. Jakub at-Tophanevi 1755 (1169 Х. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 13 редова текста. Хартија бела, доста пожутела по рубовима, водени знак само делимично видљив. На листу 1^b заглавље сликано темпером на златној подлози. Боје: окер, жута, зелена, љубичаста, плава, црвена. Повез картонски, новијег датума.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 138.

43. Levha

XVIII век

Писана на хартији и постављена у дрвени триптих, рустичне израде. Висина 38 см, турски и арапски, neshi.

Збирка: Оријентална збирка Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу.

44. Повез

XVIII век

рађен у Босни, 19 x 33 см, светлосмеђа кожа. Флорална орнаментика отиснута у позлаћену кожу и аплицирана у средину и у углове. Збирка: Оријентална збирка Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, бр. 62.

45. Царски берат

1776

издат у Цариграду 1776 (1190 Х. год.), којим се калуђер Никодим поставља за митрополита Новог Пазара, Нове Вароши, Сјенице, Акова, Трговишта, Митровице, Брвеника и околног подручја. Турски, divan, 53x147 см. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са 57 редова текста. Хартија бела, без водених знакова. Горњу половину документа заузима царска тугра укомпонована у стилизовани чемпрес, чија је површина прекривена флоралном орнаментиком сликаном акварелом на белој подлози хартије. Боје: бела, пурпурна, зелена, окер и злато. Збирка: Музеј српске православне цркве у Београду.

46. Muhamed Ustuvani

XVIII век

(муслимански катекизам). Турски, neshi, 181 лист, 20,5x12,5 см. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 13 редова текста. Хартија бела, водени знаци пису регистровани код Briquet-а ни код Lihačeva. На листу 6^b недовршено заглавље рађено темпером на плавој подлози. Флорална орнаментика грубо цртана. Боје: ружичаста, бела, смеђа. Маргинални простор на листу 6^b и 7^a прскан златом. Повез од смеђе коже, пресовање без злата, стилизована флорална орнаментика утиснута у светлосмеђу кожу која је аплицирана у средину. По рубу трака укосо постављених листића и две утиснуте црте. Унутрашња страна корице од мрамориране хартије.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 421.

47. Повез

XVIII век

Тмано смеђа кожа, 13 x 19,5 см. Флорална орнаментика укомпонована у централни овални медаљон, рељеф отиснут са чистим и оштрим контурама, подлога златна. По рубу утиснута трочлана плетеница истакнута златом. Табла XVIII.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 110.

48. Куран

XVIII-XIX век

Арапски, neshi, 304 листа, 20 x 11,5 см. Преписао Muhamed ar-Radaï Harbuti. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија жућкаста, танка, без водених знакова. На листу 1^b и 2^a богат украс преко целе стране, флорална орнаментика рађена акварелом на златној подлози. Боје : зелена, ружичаста, окер, индигоплава. На листу 303^a у правоугаоном оквиру орнаментика иста као и на листу 1 и 2 и компонована је тако да оставља у средини картуш на коме је текст. Повез од црне коже, стилизована флорална орнаментика компонована у овални централни и угаоне мотиве, утиснута у окер кожу. По рубу трочлана плетеница рађена такође у окер кожи. Пресовање без злата.

Збирка : Оријентални институт у Сарајеву, бр. 142.

49. Куран

XVIII-XIX век

Арапски, neshi, 305 листова, 24,5 x 16,5 см. Преписао сеид Ahmed Hulusi, ученик Hafiz Mustafe из Рушчука. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија жућкаста, без водених знакова. Две почетне стране украшене биљном орнаментиком рађеном темпером на златној и плавој подлози. Боје : зелена, жута, индигоплава, светлоплава. Повез од црне коже, каснијег датума, рестауриран ; делови с украсом исечени из старијег повеза и невешто налепљени на садашњи повез.

Збирка : Оријентални институт у Сарајеву, бр. 135.

50. Збирка Талисмана

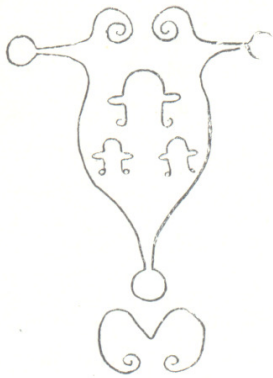
XVIII век

Турски, neshi, 94 листа, 16 x 11,5 см. У истом кодексу повезани делови из Корана на арапском језику, писано таликом. Хартија бела, пожутела при рубовима, водени знаци само делимично видљиви. Украса нема сем 26 цртежа талисмана писаних црвеним и црним мастилом. Повез од грубе смеђе коже, без украса, грубо рестауриран. Збирка : Музеј примењене уметности у Београду, бр. 759. (22)

51. Sarh Abjat at-Talhis

1770

Коментар стихова употребљених у делу Telhis из арапске стилистике. Оригинални текст на арапском језику, коментар на турском, 176 листова, 21,8 x 13,4 см. Препис из 1770 год. (1184 Х. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони за по 22 реда текста. Хартија бела, водени знаци нису регистровани код Briquet-а ни код Lihačeva. На листу 1^b заглавље сликано темпером на златној подлози. Флорална орнаментика. Боје : бела, окер, светлољубичаста, зелена и тамноплава. Повез од црвенкастосмеђе коже са широком златном шестоструком плетеницом по рубу.

Збирка: Државна архива у Скопљу, бр. 0.И.227.

52. Збирка молитава и талисмана

XVIII век

Арапски и турски, neshi, 94 листа, 8 x 10,5 см. 16 цртежа талисмана. Писано црним и црвеним мастилом са по 7 редова текста. Хартија жућкаста, пунија, без водених знакова. Украса нема сем поменутих цртежа талисмана, који су изведени црним и црвеним мастилом. Повез од грубе црне коже без украса.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 749.

53. Kadî İjad, Kitabaş şifa fi tacrifi hukuk al-Mustafa

1785

(о Мухамедовим особинама)

Арапск, neshi-talik, 278, листова, 14 x 23 см. Преписао Muhamed b. Ibrahim шејн у текији Derviša Ismaila Bosneviје, тј. Травничанина, у среду, последње декаде реџеба 1785 год. (1200 Х. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 21 редом текста. Хартија бела, водени знаци само делимично видљиви. На листу 5^b сликано заглавље, светлосивом, тамносивом и љубичастом темпером на златној подлози. Флорална орнаментика грубо цртана, али компонована по узору на старије радове ове врсте. Повез од црвенкасто-смеђе коже са стилизованом флоралном орнаментиком пресованом у позлаћену кожу и аплицираном у средину и углове.

Збирка: Државна архива у Скопљу, бр. 0.И.2213,

54. Повез — Персија

XVIII век

Картон сликан и лакира — 21,5 x 34,5 см.

Горња корица: У средини правоугаоно поље са сценама из домаћег ентеријера. Боје: црвена, жута, црна смеђа и маслинастозелена. Остали део корице испуњен цртежима сцена из врта и борбом између појединих животиња. Све цртано површински и без перспективе. Људске фигуре су дате мирне и статичне, док су животиње у скоку у живим покретима. По рубу тече 1 см широка трака златом сликане флоралне орнаментике на црној подлози. Доња корица композицијски и садржајно рађена на исти начин. Унуташња страна повеза превучена црним лаком. У средњем дугаљастом медаљону сцена из врта цртана као и на спољашњој страни, тј. цртеж тамносмеђом бојом на светложутој

подлози. У угловима је стилизована флорална орнаментика на црној, црвеној, жутој и зеленој подлози. Хрбат од грубе смеђе коже.
Збирка : Музеј за умјетност и обрт у Загребу, бр. 3760.

55. Повез — Персија

XVIII век

Картон сликан и лакиран — 19,5 x 32 см.

Горња корица : стилизована флорална орнаментика сликана златом на светлослеђој, црној и тамноцрвеној подлози. Боје : смеђа, црна, тамноцрвена, зелена и окер. Унутрашња страна корице тамносмеђа са флоралном орнаментиком, чије су контуре цртане златом. Хрбат од црне коже.

Збирка : Музеј за умјетност и обрт у Загребу, бр. 3759.

56. Kijafet-nama дело (из астромоније)

1809

Турски, neshi-talik, 102 листа, 25 x 14,5 см. Преписао Muhamed Baki 1809 (1224 Х. год.). У истом кодексу и коментар не kasidu Dimjatiју. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 21 редом текста. Хартија жућкаста, пушија, водени знаци слабо видљиви. Украса нема. На листовима 21^b, 92, 93, 94, 98, 99, 100^a астрономски цртежи изведени црним и љубичастим мастилом и зеленом, окер и светлоплавом бојом. Повез картонски, без украса.

Збирка : Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 328.

57. Kadī Ijad, Kitab aš-Šifa

1810

Арапски, neshi, 195 листова, 22,5 x 15,5 см. Преписано 1810 (1225 Х. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 21 редом текста. Хартија бела, мало пожутела, водени знаци нису регистровани код Briquet-а ни Lihačeva. На листу 1^b заглавље рађено темпером на златној и тамноплавој подлози. Флорална орнаментика грубо цртана и сенчена. Боје : жута, окер, сива, црна. Повез од тамносмеђе коже. Флорална орнаментика упресована у позлаћену кожу и аплицирана у средину и углове. По рубу трака укосо постављених листића и неколико танких златних црта.

Збирка : Оријентални институт у Сарајеву, бр. 173.

58. Salih Efendi, Džerida min al-feraid

1810

Турски, neshi, 83 листа, 24 x 16,5 см. Преписао Salih b. Abdulah 1810 (1225 X. год.). Писано црним и црвеним словима у две колоне. Хартија бледоружичаста, водени знаци недовољно видљиви. На листу 6^b заглавље рађено темпером на сребрној подлози. Флорална декорација. Боје: жута, окер и светлољубичаста. На листу 2^b и 7^a уска застава рађена исто као и заглавље на листу 6^b. Повез од смеђе коже комбиноване с текстилом.

Збирка: Државна архива у Сопљу, бр. 0.И.876.

59. Kuran

1829/30

Арапски, neshi, 297 — 17,5 11,3 см. Преписао Ahmed-al-Halusi, ученик Pir an-Nazifi, из Трапезунта у Муфтијиној џамији 1829-30 (1245 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија бела, водени знак није регистрован код Briquet-а ни Lihačeva. На листу 1^b и 2^a цела страна украшена флоралном декорацијом сликаном темпером на златној и плавој подлози. Боје: светлољубичаста, светлоплава, окер и бало. Повез од смеђе коже, флорална орнаментика отиснута у ниском рељефу с неоштрим контурама на позлаћеној кожи, која је аплицирана у средину и у углове. По рубу трака од плетенице и двеју танких златних црта. Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 780.

Библиографија: З. Јанц, *op. cit.* 114.

60. Tefsir-i Sure-i Jusuf, Коментар суре Jusufa iz Kurana 1838

Арапски, neshi-talik, 160 листова, 24 x 16,5 см. Преписао Mustafa b. Hadži Mehma b. Abdulah efendi 1838 (1254 X. год.) у Багдаду у Даири џамији Laz Hadizi Muhameda. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 21 редом текста. Хартија бела, водени знак недовољно видљив. На листу 3^b заглавље рађено белом и сивом темпером на златној подлози. Повез од тамносмеђе коже, стилизована флорална орнаментика у средини и у угловима, оштар рељеф у позлаћеној кожи која је аплицирана у средину. По рубу оквир од плетенице и пунцираних звездаца.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 51.

61. Kuran

1841

Арапски, neshi, 359 листова 17 x 12 см. Преписао Derviš Abdulhamid Leskoviki 1841 (1257 X. год.). Писано црним и црвеним мастилом у

полукруговима постављеним у правоугаоне оквири тако да две суседне стране затварају круг. Хартија бела, доста пожутела по рубовима, без водених знакова. На листу 1^b и 2^a заглавље и широки оквир око текста рађени темпером на златној подлози. Орнаментика флорална, прецизно рађена, Боје: светлољубичаста, зелен., црна. Повез од црвенкастосмеђе коже с флоралном орнаментиком пресованом у светлосмеђу кожу и аплицираном у средину и у углове. По рубу је утиснута једноставна плетеница. Све рађено без злата.
Збирка: Гази Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 85.

62. Kuran

1849

Арапски, neshi, 304 листа, 16 x 23 см. Преписано у Македонији 1849 (1266 Х. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија жућкаста, пунија, водени знак делимично видљив. Повез од смеђе коже рађен по узору на европске повезе XVIII века, централни медаљон са стилизованом флоралном орнаментиком отиснуом у позлаћену кожу, аплициран је у средини и делује потпуно неповезано с осталим украсом.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 1704. (34)

63. Levha

1851-2

Турски, neshi, 27,5 x 27,5 см. Сликано темпером и на златној и на плавој подлози. Флорална орнаментика доста грубо цртана. Боје: плава, окер, бела, зелена. При дну запис којим се калиграфу Šerif al-Šukri потврђује да може радити левхе и потписивати се на својим калиграфским радовима.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 745.

64. Повез

XIX век

Смеђа кожа, пресовање без злата, по рубу низ укоси постављених листова и четири утиснуте црте. Централно правоугаоно поље украшено пунцираним звездицама и утиснутим цртама.

Збирка: Музеј примењене уметности у Београду, бр. 747. (36)

65. Kuran

1859

Арапски, neshi, 312 листова, 31 x 21 см. Преписао Hasan Tahsin b. erjub imam Florinevi 1859 (1276 Х. год.). Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 15 редова текста. Хартија бела, водени знак видљив на неколико листова, није регистрован код Briquet-а ни Lihačeva. На листу 2^b и 3^a преко целе стране флорална орнаментика сликана темпером на златној и индигоплавој подлози. Боје: зелена, окер, бела, ружгчаста, љубитаста и смеђа. Рађено на терито-

рији Македоније, по угледу на старије узоре из XVI и XVII века. Повез од светлосмеђе коже, по рубу трака уско постављених листића, без злата.

Збирка: Државна архива у Скопљу, бр. 0.III.699.

66. Две левхе

1861

Писане као дипломе. Нанисао Adem Hilmi, ученик Behramov 1861 (1877 X. год.).

Збирка. Оријентални институт у Сарајеву, бр. 149 и 148.

67. Sinadženddin Muhamed B. Abdurešid As-Ledža- XIX век

vendi, Kitab at-Tahkik min al-feraid (коментар на Samarkandijevo дело о шеријатском наследном праву).

Арапски, neshi-talik, 273 листа, 18 x 25 см. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 25 редова текста. Хартија бела, тања, водени знак није регистрован код Briquet-а ни Lihačeva. На листу 2^b заглавље рађено густом темпером иа златној и плавој подлози. Флорална орнаментика грубо и непрецизно сликано. Боје: светлозелена, бела, окер, црвена и светлољубичаста. Повез од тамносмеђе коже, пресовање без злата, стилизована флорална орнаментика у централном елипсастом медаљону. По рубу тече троцелна плетеница.

Збирка: Оријентални институт у Сарајеву, бр. 98.

68. Dalail al-Hajrat va Šavari al-Anvar (збирка молитава) 1902

Арапски, Sulus, 193 листа, 20 x 29 см. Преписао Muhamed Hamdibeg 1902 (1320 X. год.) и завештао битолској библиотеци. Писано црним и црвеним мастилом у једној колони са по 7 редова текста. Хартија

жућкаста, танка и глатк, водених знакова нема. Заглавље на листу 1^b рађено црвеном и зеленом бојом на плавој и златној подлози. На листовима 27^b и 28^a преко целе странв претстава неке и Медине из птичије перспективе, рађене акварелом. Боје : црвена, светлољубичаста, зелена, плава и светлоружичаста. Повез од смеђе коже са златном плетеницом.

Збирка : Државна архива у Скопљу, бр. 0.III.422.

Т А Б Л Е

- I-II Астрономско-астролошки спис, XV век. Оријентални институт у Сарајеву, бр. 150. Каталог бр. 2.
- III Рукопис, XV век, Државна архива у Скопљу, бр. 0.III.168. Каталог бр. 3.
- IV Арапски повез из 1460 год. Државна архива у Скопљу, бр. 0.III.288-III. Каталог бр. 4.
- V Арапски рукопис, XV-XVI век. Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 272. Каталог бр. 5.
- VI Коран, XV-XVI век. Оријентална збирка Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, бр. 151. Каталог бр. 7.
- VII Повез, XV-XVI век. Оријентална збирка Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, бр. 151. Каталог бр. 7.
- VIII Персиски рукопис из 1542 год. Музеј примењене уметности у Београду, бр. 779. Каталог бр. 8.
- IX-X Firdusi, „Šahnama“, XVI век. Државни архив у Загребу. Каталог бр. 10.
- XI-XII Natifi, „Timurnama“, XVI век. Оријентална збирка Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, бр. 754. Каталог бр. 12.
- XIII Арапски рукопис, XVII век. Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 1511. Каталог бр. 22.
- XIV Коран из 1657 год. Својина Џемала Спаха, Сарајево. Каталог бр. 24.
- XV Арапски повез из 1708 год. Хусревбегова библиотека у Сарајеву, бр. 690. Каталог бр. 26.
- XVI Персиски повез из 1766 год. Оријентални институт у Сарајеву, бр. 207. Каталог бр. 33.
- XVII Арапски рукопис, XVIII век. Музеј примењене уметности у Београду, бр. 777. Каталог бр. 36.
- XVIII Арапски рукопис, XVIII век. Музеј примењене уметности у Београду, бр. 586. Каталог бр. 37.
- XIX Повез, XVIII век. Оријентални институт у Сарајеву, бр. 110. Каталог бр. 47.
- XX Арапски рукопис из 1902 год. Државна архива у Скопљу, бр. 0.III.422. Каталог бр. 68.

P L A N C H E S

- I - II Écrit astronomo-astrologique, XVe siècle. Institut oriental à Sarajevo, n° 150. Cat. n° 2.
- III Manuscrit, XVe siècle. Archives d'État à Skoplje, n° 0.III.168. Cat. n° 3.
- IV Reliure arabe de 1460. Archives d'État à Skoplje, n° 0.III.288-III. Cat. n° 4.
- V Manuscrit arabe, XVe -XVIe siècles. Bibliothèque de Husrevbeg à Sarajevo, n° 272. Cat. n° 5.
- VI Koran, XVe - XVIe siècles. Collection orientale de l'Académie yougoslave des Sciences et des Beaux-Arts à Zagreb, n° 151. Cat. n° 7.
- VII Reliure, XVe - XVIe siècles. Collection orientale de l'Académie yougoslave des Sciences et des Beaux-Arts à Zagreb, n° 151. Cat. n° 7.
- VIII Manuscrit persan de 1542. Musée des Arts décoratifs à Beograd, n° 779. Cat. n° 8.
- IX-X Firdusi, „Chahnama“, XVIe siècle. Archives d'État à Zagreb. Cat. n° 10.
- XI-XII Hatifi, „Timurnama“, XVIe siècle. Collection orientale de l'Académie yougoslave des Sciences et des Beaux-Arts à Zagreb, n° 754. Cat. n° 12.
- XIII Manuscrit arabe. XVIIe siècle. Bibliothèque de Husrevbeg à Sarajevo, n° 1511. Cat. n° 22.
- XIV Koran de 1657, propriété de Djemal Spaho, Sarajevo. Cat. n° 24.
- XV Reliure arabe de 1708. Bibliothèque de Husrevbeg à Sarajevo, n° 690. Cat. n° 26.
- XVI Reliure persane de 1766. Institut oriental à Sarajevo, n° 207. Cat. n° 33.
- XVII Manuscrit arabe, XVIIIe siècle. Musée des Arts décoratifs à Beograd, n° 777. Cat. n° 36.
- XVIII Manuscrit arabe, XVIIIe siècle. Musée des Arts décoratifs à Beograd, n° 586. Cat. n° 37.
- XIX Reliure, XVIIIe siècle. Institut oriental à Sarajevo, n° 110. Cat. n° 47.
- XX Manuscrit arabe de 1902. Archives d'État à Skoplje, n° 0.III.422. Cat. n° 68.

ТАБЛА I

الغالبين
واحدة منها زهره المبرخ

١٥

القول على المولد المولود بعد

	مشري	●	نيرة
	مشري زهره	●	نيرة
	زهره زهره	●	نيرة
	مريخ	●	نيرة
	مريخ	●	نيرة
	مريخ	●	نيرة
	مريخ	●	نيرة

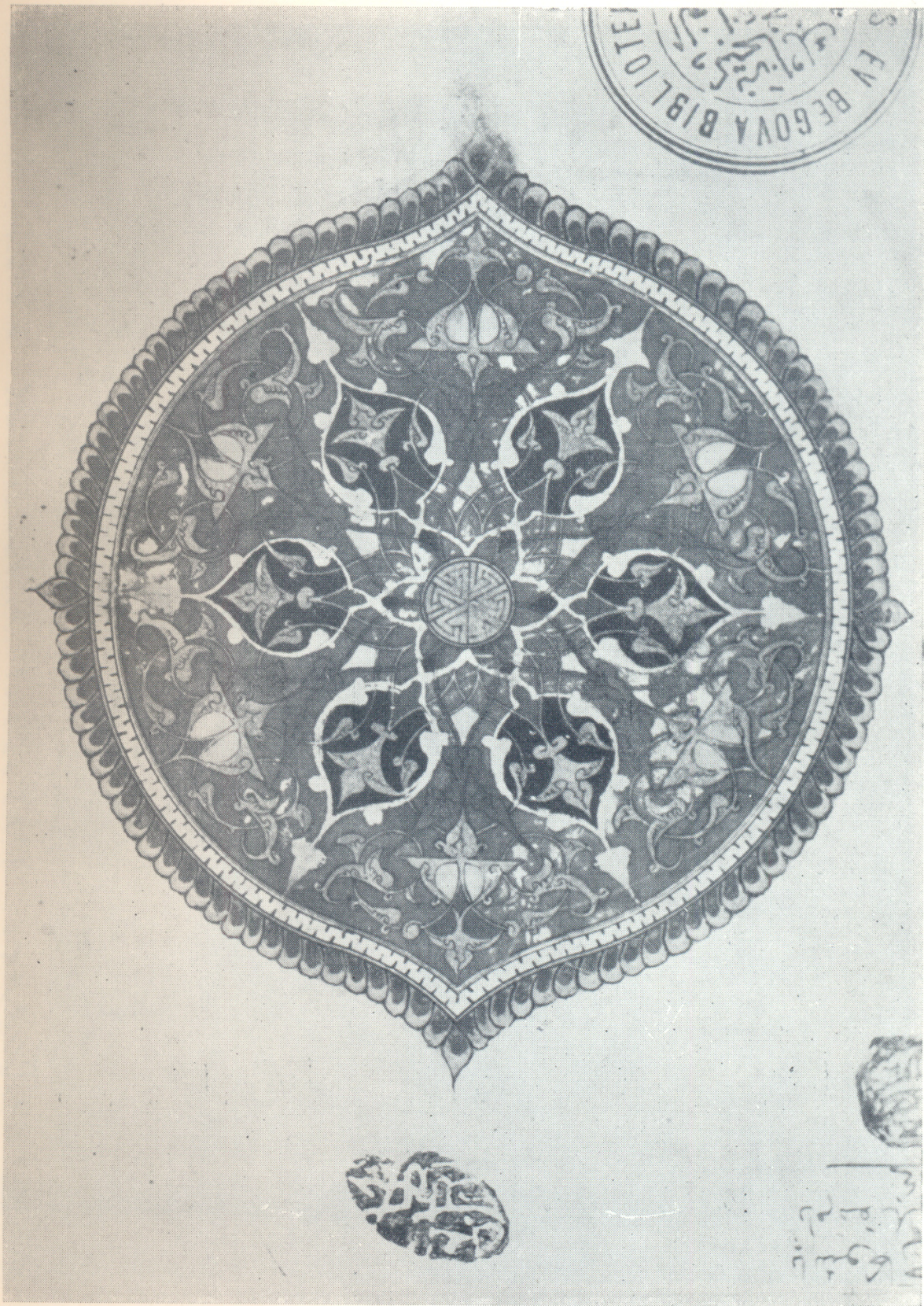
قال
الحلم المولود بهذا الوجه يكون نعلوه حمزه للونه وربما كان
منه اوان قال رقيق الشد من حسن الجهة لطيف
وهو ان يعنى صنفين او شكله من اوسما باشين

ТАБЛА II

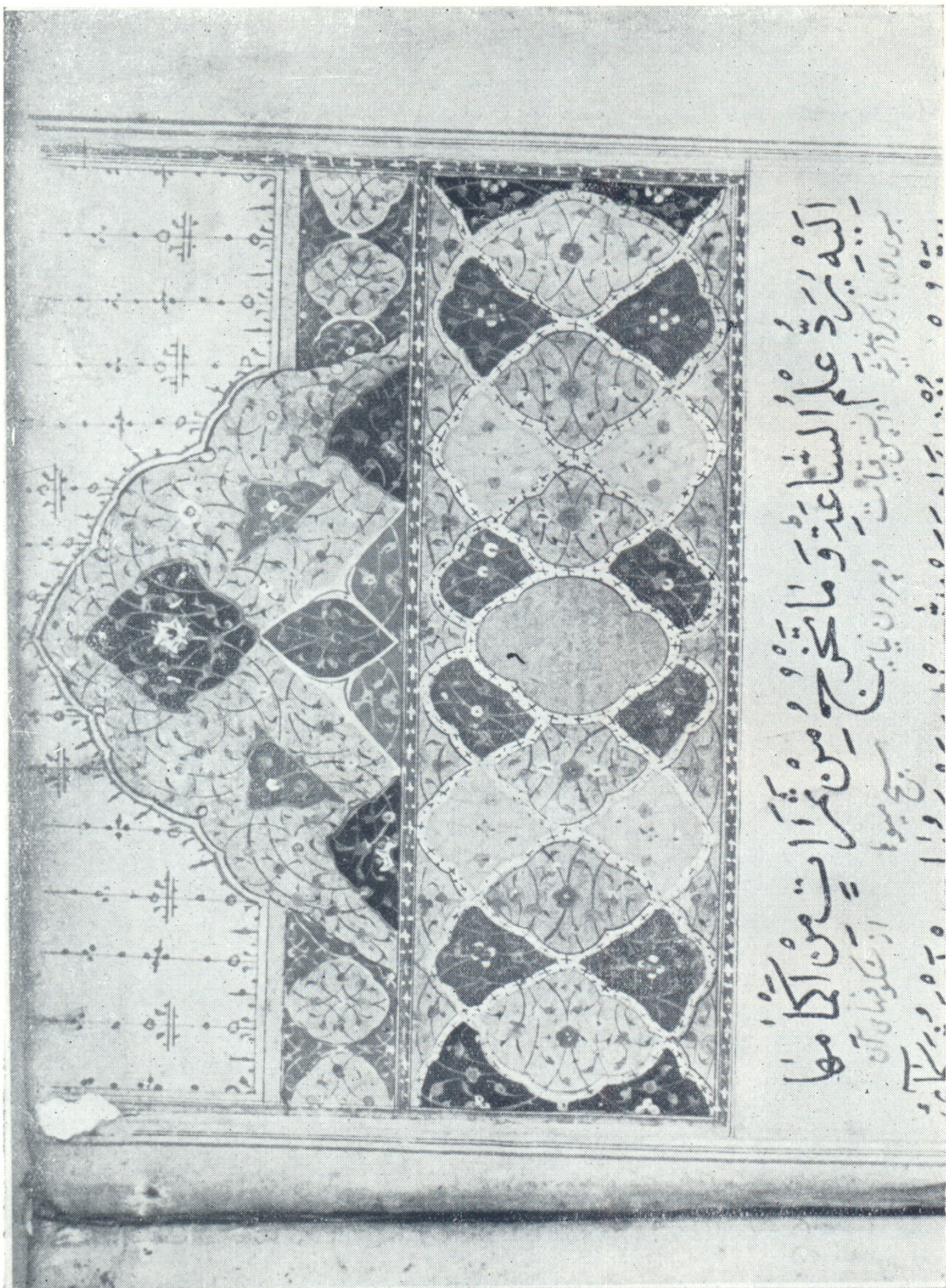

ТАБЛА IV

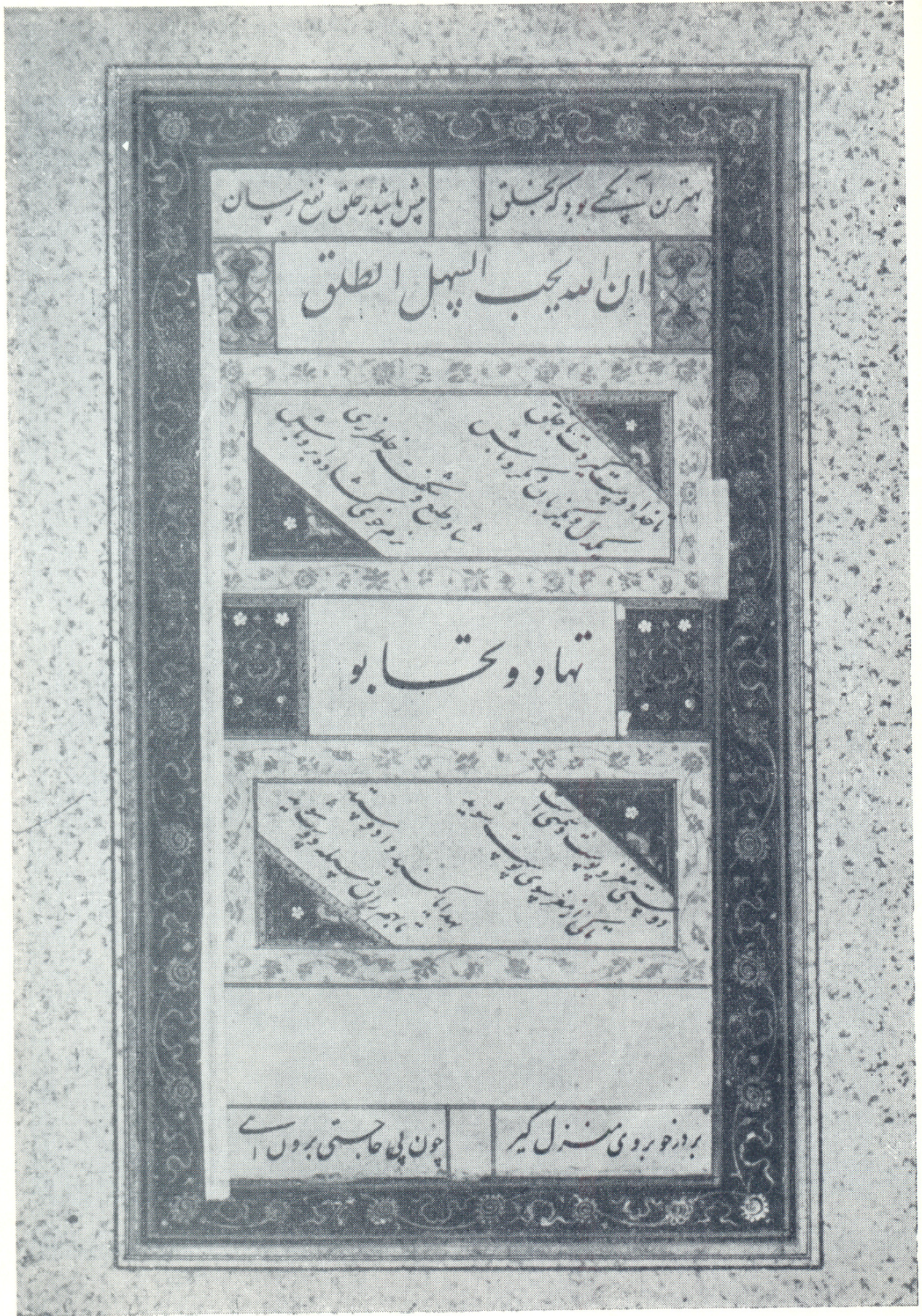
ТАБЛА V

ТАБЛА VI

ТАБЛА VII

ТАБЛА VIII ✓

خداوند حورشید آمد تا بنده	توانا و دانا و پابنده راه	تویی بر ترازو کز درش اوزگار	پروان چنین گفت کاکجی دکار
انگرم تو می پشت و ز یاد چراه	که من بنده ر دست پستان	مان تیره جان می و جان من	انگسار سوش و تن و جان من
جان چون نبود از در کارزار	پسند از بازار مردی هزار	وزان کز دران سوازی نمود	بیچ اندرون نامداری نبود

همی خاک با خون در محبتی	بر سو که با ده بر محبتی	پروزی زین را بگزراں	پروان چنین گفت کاکجی دکار
پس ازید با او بکایک جنگ	بترکان چنین گفت کاکجی دکار	بدرش آمد زدن زنده بکاشی	پسند از بازار مردی هزار

ТАБЛА X

جو بدخواه شما که از کار او
 که آمد قیامت به چکار او
 ز کلمات شیر افکنان دلیر
 که زبان شد از پشه آن شیر
 ز پیغاره گفتن الی ربام
 که ای تر بوشش و تر کش جا
 چو بازوی شمشیر قوی
 برامی گزنی کجای بر روی

بیفتد ز نیه همی در ما
 بچون تیر کرده یک آویز ما
 بسر پناوند خود و فرنگ
 نماند در کیشش تیر خدنگ

سپه گوز افشردوران
 شده ز پارسارهای خرن
 نهشته سگندز آینه روی
 در آن چیره پرداز لولی

شدند آن شربان هم آستان
 بچا کوی برلاس هم دان
 اگر ناهد اران سسر مزوبها
 که گیرند در بلخ کبیری خنوم

ТАБЛА XII

لطهارة في اللغة النظافة وفي الشريعة النظافة من الخبثات وهو في اللغة من
 الرضاة ومع ذلك وهو في الشريعة النقا والسج في أعضاء وصحة وفي معنى

اسم الله الرحمن الرحيم

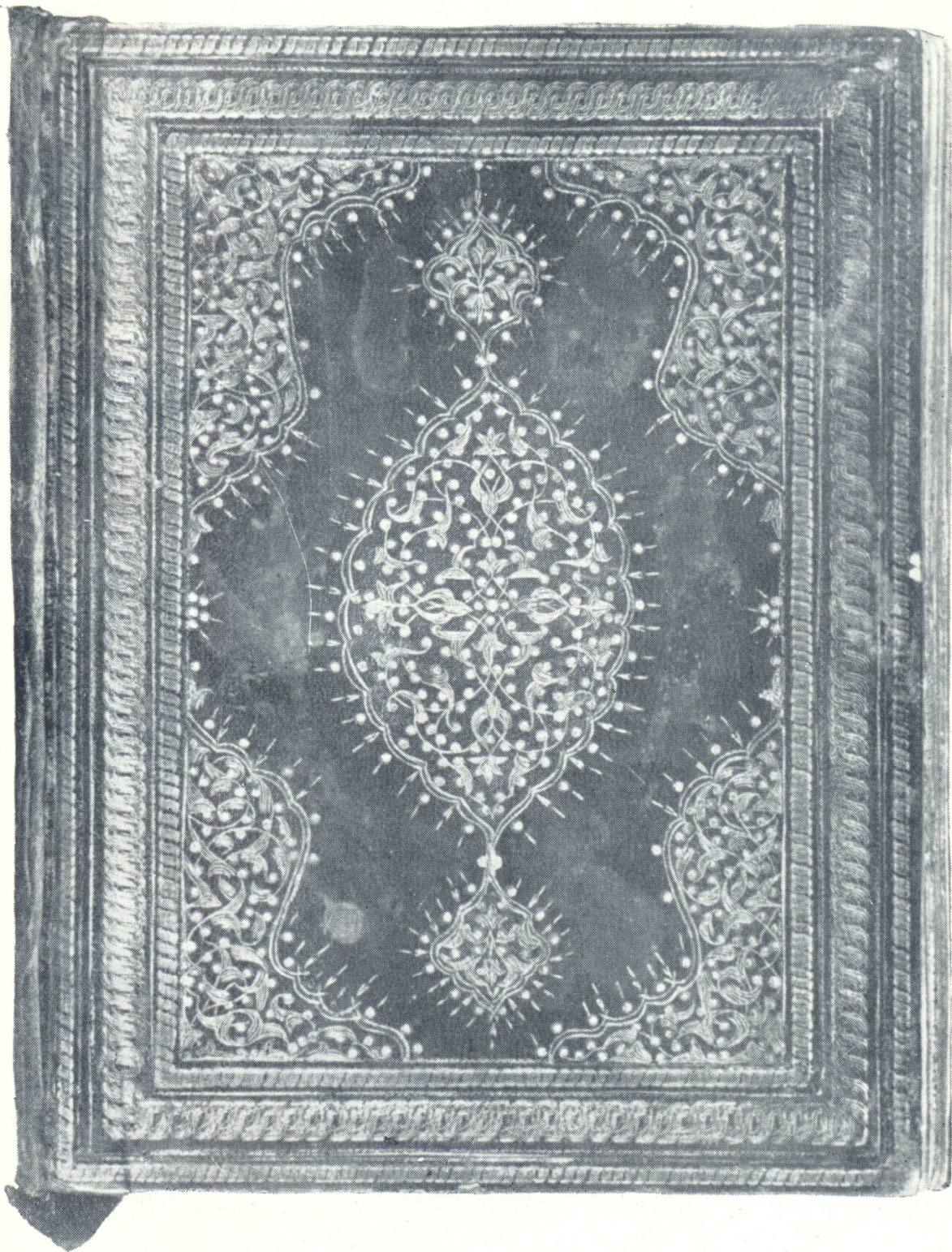

ومن شئت في الحديث من معنى وضوءه
 وان كان محمداً فاشهد في الضوء
 فهو على حد ذاته لان العتبات لا تخلو
 المفضل فما يقص به لا يطلع
 من شئت محمد ربي قال الموضي او
 من شئت الله دخل موضع الجلائرية

ТАБЛА XIII

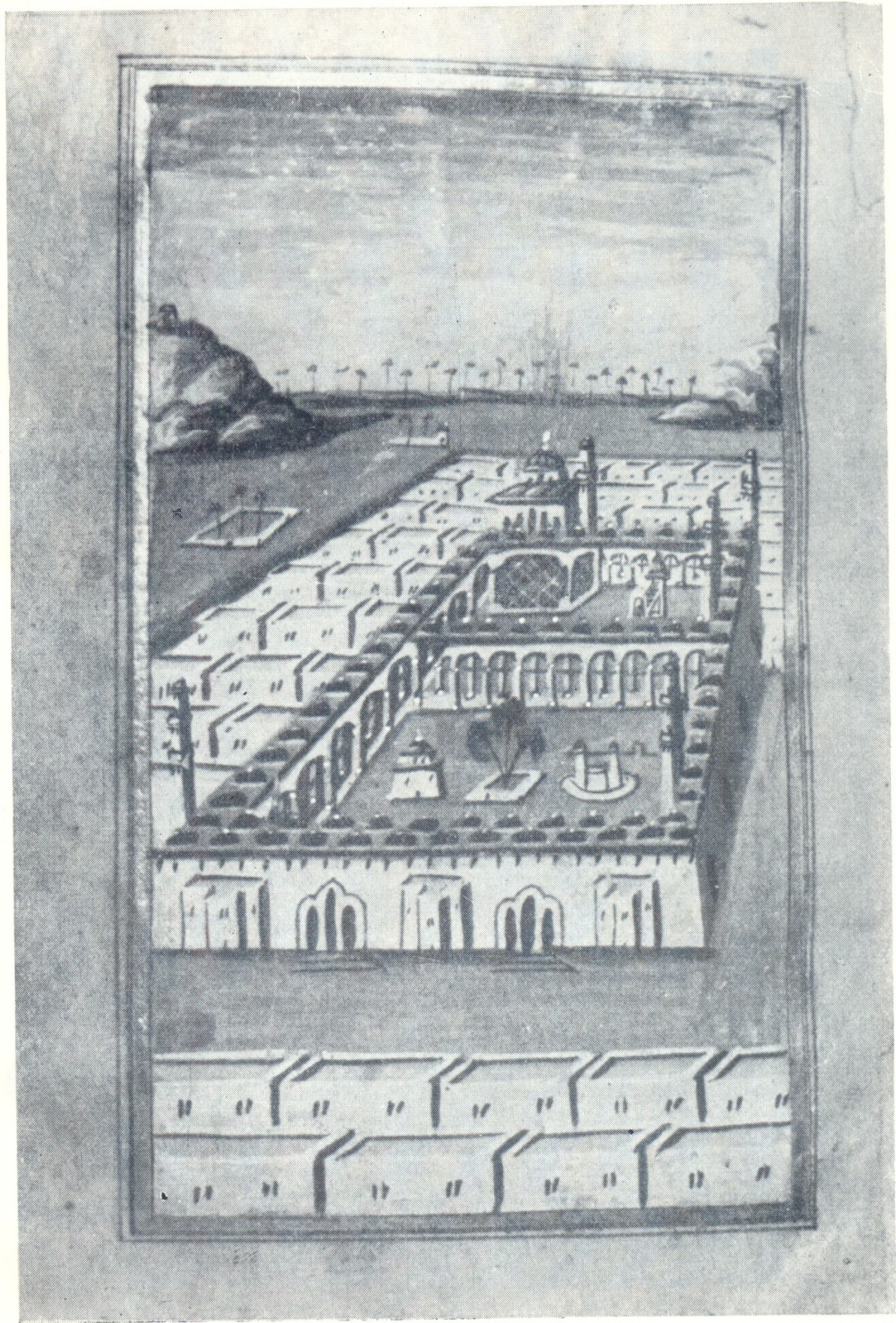
ТАБЛА XIV

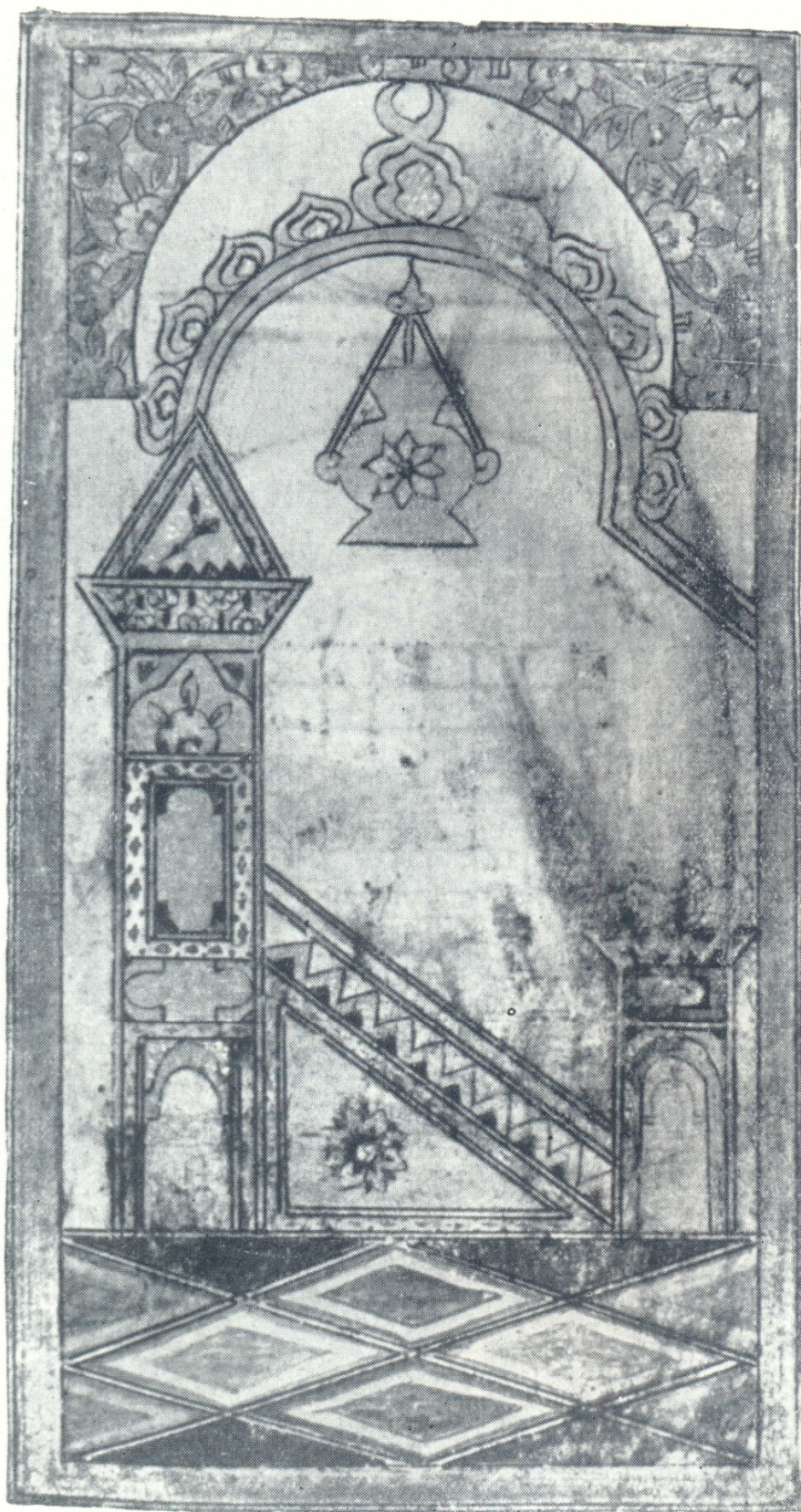
ТАБЛА XV

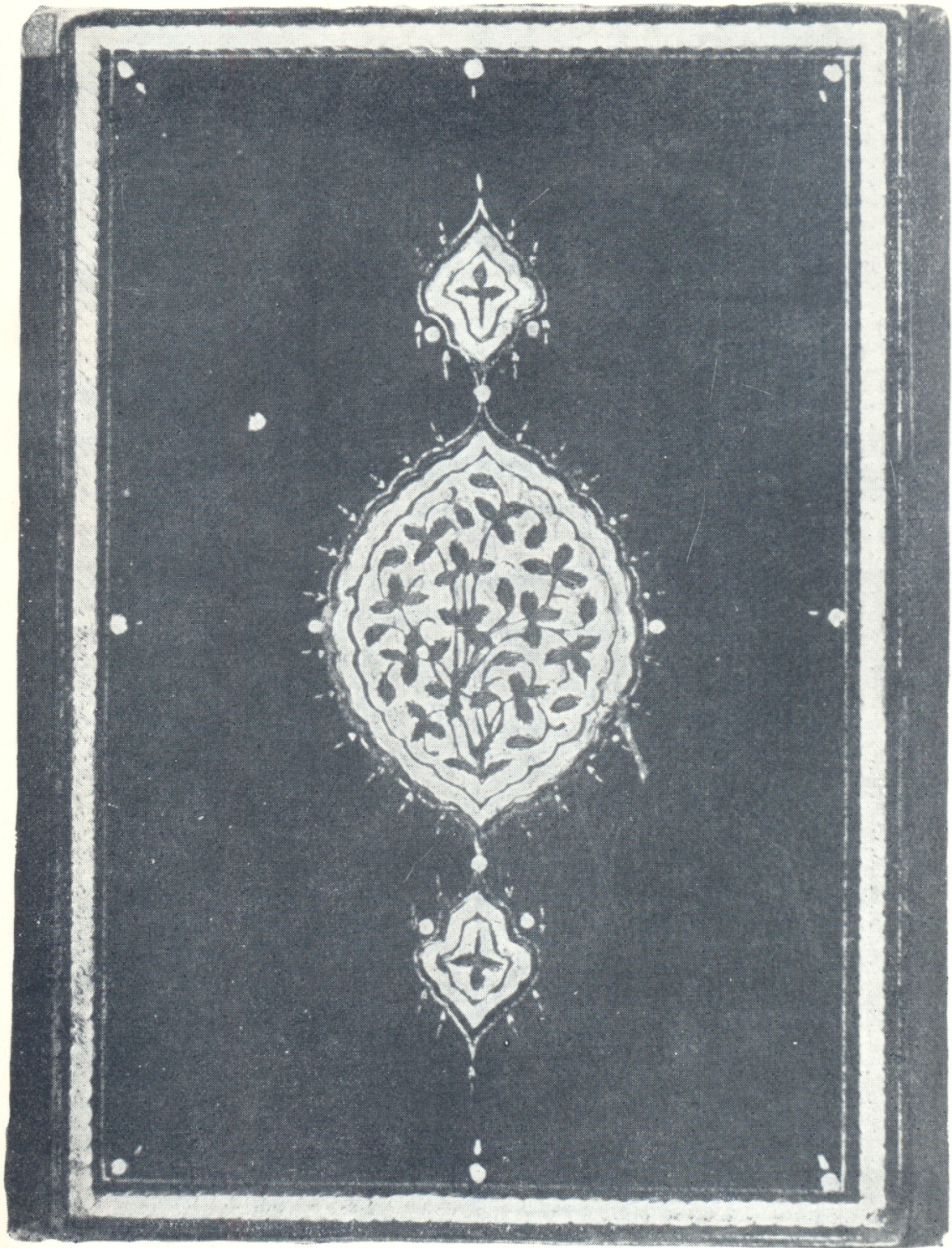
ТАБЛА XVI

ТАБЛА XVII

ТАБЛА XVIII

ТАБЛА XIX

ТАБЛА XX

